

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра загального і слов'янського мовознавства

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА
ЛИСА»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності
035.01
Філологія

Вербицький Євгеній Едуардович

Керівник Куранова С. І.,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент

Рецензент Кучерова О. О.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
англійської мови НаУКМА

Магістерська робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

Київ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	2
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ТА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ.....	6
1.1 .Теоретичні напрацювання з лексики в українському мовознавстві.....	6
1.2 . Акуалізація лексики: дослідження, проблематика, стан вивчення.....	12
1.3 .Динамічні процеси й лексичні оновлення в українському мовознавстві...20	
1.4 . Особливості вживання лексичних одиниць у творчості письменників....	39
Висновки до розділу 1.....	40
РОЗДІЛ 2 ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА» ТА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ».....	40
2.1 Лексико-тематичні групи одиниць.....	40
2.2. Лексичні діалектизми.....	44
2.3. Полонізми.....	48
2.4. Просторіччя, обценна лексика, вульгаризми.....	51
2.5. Історизми та архаїзми.....	58
Висновки до розділу 2.....	68
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71

ВСТУП

Сучасна українська літературна мова є важливим чинником культурного розвитку нації, втілюючи в собі багатогранність мови та стилістичну різноманітність. Водночас, вивчення та аналіз творчості визначних письменників є ключовим завданням для розкриття особливостей їхньої літературної майстерності та внеску в розвиток літературної мови. У цьому контексті пропонована робота присвячена дослідженню лексичних особливостей у творах видатного українського письменника Володимира Лиса. Планується також аналізувати контекстуальне використання лексичних одиниць та вивчити їх взаємозв'язок зі змістом та структурою творів.

В рамках дослідження будуть розглянуті такі аспекти, як вживання лексичних одиниць, їх семантика, стилістичні особливості та роль у створенні образів та атмосфери у творах Володимира Лиса. Особлива увага буде приділена аналізу специфічних лексичних засобів, включаючи архаїзми, діалектні вислови, фразеологізми, термінологічні одиниці та інші маркери лексичної експресивності.

Дослідження лексичних особливостей у творах Володимира Лиса має велике значення для літературознавства та мовознавства. Воно допоможе виявити стилістичні особливості письменника, його індивідуальний підхід до мови та виразності, а також розкрити семантичні нюанси та контекстуальні значення лексичних одиниць, що сприятиме глибшому розумінню його творчості та внеску в розвиток української мови та літератури. Очікується, що результати дослідження сприятимуть не лише поглибленню наукового розуміння лексичних особливостей у творах Володимира Лиса, але й збагаченню підходів до лінгвістичного аналізу тексту загалом. При цьому, впровадження отриманих результатів може бути корисним для викладання аналізу текстів та розробки програм навчання, спрямованих на розвиток мовленнєвої компетенції та стилістичної майстерності у

майбутніх фахівців. В рамках дослідження будуть розглянуті такі аспекти, як вживання лексичних одиниць, їх семантика, стилістичні особливості та роль у створенні образів та контексту в творах Володимира Лиса.

Особлива увага буде приділена аналізу специфічних лексичних засобів, включаючи архаїзми, діалектні вислови, фразеологізми, термінологічні одиниці та інші маркери лексичної експресивності. Дослідження лексичних особливостей у творах Володимира Лиса має велике значення для мовознавства. Воно допоможе виявити стилістичні особливості письменника, його індивідуальний підхід до мови та виразності, а також розкрити семантичні нюанси та контекстуальні значення лексичних одиниць, що сприятиме також і глибшому розумінню його творчості.

Описаний дослідницький проект покладається на теоретичні основи лінгвістичного аналізу тексту та стилістики, а також на аналіз попередніх досліджень, які стосуються лексичних особливостей у творах Володимира Лиса. Дослідження базуватиметься на літературному корпусі творів Володимира Лиса та використовуватиме методи лінгвістичного аналізу тексту, лексичного, стилістичного, порівняльного аналізу. В процесі дослідження будуть використані як кількісні, так і якісні підходи для більш об'єктивного та глибшого розуміння лексичної системи та її функцій у творах письменника.

Актуальність роботи полягає в ширшому та детальнішому опрацюванні, оскільки творчість В. Лиса посідає особливе місце в сучасній українській прозі. Його твори відрізняються оригінальним стилем та багатством мовних засобів, що фокусує увагу вчених, які вивчають тексти з лінгвістичного погляду. Дослідження лексичних особливостей у творах Володимира Лиса допоможе глибше розкрити його літературний стиль, виявити унікальні риси мовної особистості та розуміння світу письменником.

Об'єктом дослідження є книги В. Лиса «Соло для Соломії» та «Століття Якова»

Предметом дослідження є лексичні одиниці у творах В. Лиса

Метою дослідження є опрацювати та дослідити особливості вживання лексичних одиниць у творах В. Лиса.

Досягнення цієї мети передбачає опрацювання наступних **завдань**:

- опрацювати теоретичні підходи до лексичного аналізу текстів;
- розглянути актуалізацію лексичних одиниць як засіб експресивного забарвлення художнього тексту;
- проаналізувати тексти автора, виявити необхідні для наукового дослідження одиниці;
- здійснити лінгвістичний аналіз одиниць та пояснити особливості їх вживання у досліджених текстах.

Наукова новизна роботи полягає в необхідності детального та комплексного аналізу лексичних особливостей у творах Володимира Лиса. Мовний стиль цього письменника, використання експресивної лексики, засоби передавання мовлення персонажів, емоційно-експресивні засоби нині є недостатньо вивченими.

Матеріалом для дослідження стали твори В. Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії»

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути застосовані в навчальних програмах з лінгвістичного аналізу тексту, стилістики, лексикології, методичних порадах до семінарів із зазначених дисциплін.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичний та практичний), висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури

У **вступі** коротко окреслено тему, мету, актуальність та завдання пропонованого дослідження.

У **першому розділі** пропонується огляд основної літератури з лексикології, актуалізації лексичних одиниць як засобу експресивної виразності в тексті.

У **другому розділі** проаналізовано лексичні особливості текстів Володимира Лиса, виділено основні лексико-тематичні групи одиниць та здійснено їх лінгвістичний аналіз.

У **висновках** представлено підсумок виконаної роботи а також основні наукові результати дослідження

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ ТА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1. Теоретичні напрацювання з лексики в українському мовознавстві

Дослідження в галузі лексикології є одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства. Стан її вивчення не викликає сумнівів – існує багато наукових праць з лексикології, їх різновидів як теоретичного так і практичного спрямування. Нині лексикологія як наука продовжує свій розвиток. Лексичний склад мови змінюється найшвидше, тому є потреба в регулярному унормуванні. Проблемними питаннями цієї сфери займалися такі науковці як: О. Демська, Г. Наєнко, А. Мойсієнко, Єщенко, Кухаренко, А. Загнітко, Кочан та ін.

Важливу роль у становленні лексикології як науки, відіграв відомий науковець О. Потебня. Сферою його досліджень була внутрішня форма слова та багатозначність.

М. Кочерган давав визначення лексикології у вузькому та широкому значенні. За його словами лексикологія — багатоаспектна наука, яка вивчає природу й суть слова, його виникнення та зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення та ін. Лексикологія досліджує також сталі словосполучення. Такий широкий спектр лексикологічних проблем зумовив необхідність розрізняти лексикологію у вузькому й широкому значеннях. Якщо у вузькому значенні лексикологія (власне лексикологія) — це розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови, то в широкому значенні — це загальне позначення всіх розділів, які вивчають слово. [32; 181-182].

До лексикології в широкому значенні М. Кочерган зараховує: власне лексикологію, семасіологію, ономасіологію, фразеологію, ономастику, лексикографію. [32; 181-182].

Хоч науковці деякий час вважали лексику і лексикологію одним цілим, все ж вони дещо різняться. Якщо лексика - словниковий склад мови, сукупність усіх слів, що вживаються в мові, то лексикологія вивчає словниковий склад мови у значенні слів, їх походження та вживання [37].

Також поряд із лексикою, доречно було б згадати про лексичне значення слова. Це його внутрішнє значення (те, що слово називає), тобто реальний зміст, який закріплений досвідом народу. Воно передає співвіднесеність слова з предметами, явищами, процесами, відношеннями реальної дійсності та поняттями про них і властиве повнозначним словам, **індивідуальне для кожного слова**. Основою лексичного значення є **поняття** – узагальнене відображення у свідомості властивостей предметів і явищ дійсності. У своєму лексичному значенні слово узагальнює ознаки цілого класу предметів, явищ, формує поняття про них. Одне лексичне значення може передаватися не лише словом, а й стійким словосполученням, висловом. [37].

Окремої уваги заслуговує слово як одиниця мови. Хоч це поняття наявне у свідомості абсолютно кожного мовця, науковці досі не змогли дати точне визначення слову. Визначень існує багато. Це і смислова одиниця в складі речення, і комплекс звуків, що має певне значення, і звукове вираження поняття про предмет і явища навколишньої дійсності. [32; 183].

Проте ці тлумачення підходять під визначення інших одиниць, що мають значення (морфеми, речення і тд) [32; 183].

Крім того, слова є дуже різними і в межах однієї мови і, особливо, при порівнянні їх у різних мовах. Вірогідно, саме це могло стати причиною того, що деякі мовознавці заперечували поняття слова. Ф. де Соссюр стверджував, що "поняття слова несумісне з нашим уявленням про конкретну одиницю мови... Не в слові потрібно шукати конкретну одиницю мови". Ш. Баллі, Ф. Боас, А. Мартіне заявляли про необхідність звільнитися від невизначеного поняття слова. Про неможливість визначення слова говорив Е. Сепір: *"Перша наша спонука —*

визначити слово як мовний символ, що відповідає певному поняттю. Але... подібне визначення немислиме". А радянський мовознавець Л. В. Щерба, який вивченню слова присвятив значну частину своїх праць, засумнівався загалом в існуванні такого поняття: *"Насправді, що таке слово? Я думаю, що в різних мовах це буде по-різному. Із цього, власне, виходить, що поняття "слово" загалом не існує"* [32; 183-184].

Більшість же мовознавців вважають, що слово — найконкретніша мовна одиниця, основна і базисна. Мова — це перш за все мова слів, а не форм чи звуків. Тому спроби дати дефініцію слова не припиняються. Р. Будагов писав: "Слово — найважливіша одиниця мови, яка позначає явища дійсності та психічного життя людини і звичайно однаково розуміється колективом людей, які розмовляють однією мовою й історично пов'язані між собою"; дослідниця О. Ахманова вважала: "Слово — граничний складник речення, здатний безпосередньо співвідноситися з предметом думки"; На думку Б. Головіна: "Слово — найменша смислова одиниця мови, вільно відтворювана в мовленні для побудови висловлювань"; "Слово — мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка виражає своїм звуковим складом поняття про предмети, процеси, явища дійсності, їхні ознаки чи відношення між ними, вільно відтворюється в мовленні і служить для побудови висловлювань" (Д.І. Ганич, І.С. Олійник); "Слово — оформлена за нормами даної мови, неподільна на менші подібні єдності мовна одиниця, що складається із звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси і явища об'єктивної дійсності та їх ознаки або тільки вказує на них чи на відношення між ними, або виражає емоціонально-вольові прояви" (Є.В. Кротевич, Н.С. Родзевич) [32; 184].

У підручнику «Сучасна українська літературна мова» за редакцією Грищенка сказано, що слово — це «мінімальна вільна форма, яка може вичленовуватись у потоці мовлення, тобто у складі одиниць комунікативного плану, характеризуючись при цьому відповідною предметною співвіднесеністю.

Типовою ситуацією, в якій наочно виявляється нарізнооформленість, можна вважати різні аспекти лексикографічної інтерпретації слова, зокрема в тлумачних, перекладних, етимологічних та інших словниках, де наводяться відомості про значення, переклад іншими мовами, походження відповідних мовних одиниць. Важливим доказом нарізнооформленості слова є те, що воно може бути самодостатнім для формування речення». [10;101].

Як бачимо, така, навіть мінімальна і проста одиниця пройшла великий шлях в мовознавчих обґрунтуваннях. Теорій існує багато, і навіть на сьогодні не простежується чіткого виведення поняття. Але поряд із проблематикою слова, як лексичної одиниці, постає питання номінації як основної функції. Класичне визначення номінації визначає її як творення і надавання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і вичленуваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень позначального і позначуваного між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою тощо); результат цього процесу, тобто сама назва; називання як використання вже готових найменувань у процесі мовленнєвих актів. Відповідно до різного розуміння номінативної функції мовних одиниць є ширше і вужче розуміння Н.: ширше – взагалі як знакової репрезентації позамовних об'єктів, властивої всім типам мовних знаків (реалізація репрезентатив. функції мови, за К. Бюлером); вужче – тільки як називання об'єктів, тоді як указування на них (функція дейктичних одиниць) або їх вираження (напр., за допомогою вигуків) вважається невласне Н. або взагалі виводиться за її межі. [16].

Однак, попри чітке визначення номінації та досить часте його вживання в мовознавчих колах, досі існують різні теорії тлумачення поняття.

Терміном «номінація» і його синонімами «називання», «найменування» позначають «процес утворення мовних одиниць, що характеризуються номінативною функцією, тобто слугують для називання й розчленування

фрагментів дійсності та формування відповідних понять про них у формі слів, поєднань слів, фразеологізмів та речень» [83; 68]. Номінацію визначають також як «процес добору зі словникового складу мови лексичних засобів, що задовольняють задум мовця, тобто таких слів, сталих словосполучень та фразеологізмів, значення яких відповідає його особистісним уподобанням» [83; 68]. За визначенням Г. Колшанського, номінація – «це закріплене за мовним знаком поняття – сигніфікат, що відображає характерні ознаки денотата – властивості, якості й відносини – предметів і процесів матеріальної та духовної сфери, завдяки чому мовні одиниці утворюють змістові елементи вербальної комунікації» [83; 68-69].

На думку І. Вихованця вторинна номінація і адаптація нових запозичень становлять два основні ресурси і способи розвитку лексики національної мови, два шляхи його оновлення. «Якщо вторинна номінація засвідчує спроможність мови вдовольнити нові когнітивні та комунікативні потреби спільноти за рахунок своїх внутрішніх ресурсів, то засвоєння нових запозичень вказує на відкритість національної мови до номінативних ресурсів інших мов, здатність носіїв української мови їх творчо опановувати й припасовувати до нових потреб українського суспільства. Такі два шляхи розвитку лексичного складу мови визначають і дві засадничі тенденції еволюції мови в цілому: її інтернаціоналізацію, зближення з іншими мовами та націоналізацію, віддалення від інших мов, збереження своєї самобутності. Перевага вторинної номінації в процесах оновлення лексичного корпусу сучасної української мови спричинена типологічними рисами української мови як мови флективної з провідною роллю синтетизму в оформленні позначень» [5].

На думку авторів праці «Активні ресурси сучасної української номінації», активність ресурсу номінації – слова чи його складника (афікса або основи) – згідно із загальноприйнятими визначеннями розуміється як його «здатність творити нові найменування або визначення Така здатність ресурсів у мовній

діяльності спільноти впродовж певного часового проміжку може виявлятися різною мірою. На основі аналізу нової лексики, засвідченої словниками та текстами періоду незалежності, виділяють стабільну, набуту (активізація), втрачану (пасивізація) та втрачену. Важливим для вивчення активності ресурсів є і чинник тривалості їх активності в часі. Період вияву, зокрема, набутої активності може бути коротким, охоплювати кілька років і менше» [87; 11].

До прикладу автори наводять неосемантизми «майдан», «помаранчевий», «Євромайдан», які були актуальними в певний період часу. А із закінченням подій ці лексеми вживаються періодично в історичному контексті, коли мова йде про тогочасний період. Прикладом лексики, яка в наш час активно вживається – військова. У період початку бойових дій у 2014 році утворився повноцінний військовий лексикон, який регулярно поповнювався. Це і назви техніки, і лексеми, що набули абсолютно нового семантичного значення (у цивільному житті це одна номінація, а в зоні бойових дій – абсолютно інша). Також фіксується поява нових військових лексем у період повномасштабного вторгнення 2022 року.

Вторинна номінація зберігає минулий мовний досвід сприйняття реалій навколишнього світу, що трансформується в специфічних стилєвих умовах, задовольняючи комунікативні та експресивні потреби соціуму. Як зазначав О. О. Потєбня, «слово покликане бути посередником між новим сприйняттям і попереднім запасом думки» [74; 87].

«Якщо первинна номінація, ґрунтуючись на предметно-чуттєвому сприйнятті, є узагальненням передусім суспільного досвіду і витворенням поняттєвого рівня пізнання, то вторинна номінація є узагальненням мовного досвіду». Дослідниця згадує, що ще в кінці XIX ст. Г. Пауль у праці «Принципи історії мови» виокремив три різновиди змін змісту слова в межах уже відомої його форми, що становлять різні типи вторинної номінації, за якої для позначення нового змісту мовці використовують уже наявну формальну структуру й ту ознаку номінації, яку вона містить: звуження, розширення і

перенесення значення вже наявного слова на інший об'єкт номінації, метафоризація наявних його значень [74; 88].

1.2. Актуалізація лексики: дослідження, проблематика, стан вивчення

За визначенням В. Кухаренко, актуалізація тексту – це висунення на передній план або посилення текстової категорії [33; 94].

Через відмінність підходів до виділення груп актуалізованої лексики, їх ієрархії та складу, поняття актуалізація на сьогодні не має однозначного тлумачення. Актуалізація в широкому розумінні – це міграція питомої лексики або давно засвоєних запозичень від периферії до ядра лексичної системи, що охоплює як соціально, так і функціонально зумовлені групи слів (лексика літературної мови, діалектна, жаргонна, просторічна). [79; 92].

На думку мовознавця М. Дудика з-поміж термінів, уживаних в українському мовознавстві для окреслення названого явища, найчастіше використовуються такі: актуалізація, активізація і реактивація певної частини лексики [14; 30].

М. Дудик вважає що, найбільш термінологічно вдалим є подане в англоукраїнському словнику (К.: Освіта, 1996) визначення реактивація, одним із значень якого є 'відновлення, відродження'. «Цей термін не тільки передає означуване поняття, але також є семантично прозорим, однозначним. До того ж префікс ре- (лат. re-) вказує на повторну дію, тобто навіть на морфемному рівні виражає сутність позначуваного процесу — повернення в мовну практику призабутих слів, висловів, окремих значень, іноді навіть відродження певних граматичних форм, синтаксичних конструкцій». [14; 30].

Також варто сказати й те, що досліднику видається недоцільним уживання терміна «актуалізація застарілої лексики» на позначення процесів поповнення пасивного чи активного словника, оскільки поняття актуалізації в мовознавстві

традиційно тлумачиться як семантико-стилістичне наголошення вільного і фразеологічно зв'язаного слова, порушення узвичаєних синтаксично-семантичних зв'язків у словосполученнях, реченнях. [14; 30].

Натомість термін активізація (активізація пасивної, застарілої, рідковживаної лексики), що є синонімічним до поняття реактивація, видається доречним. Втім, синонімічність цих термінів не є абсолютною. Активізація — значно ширше поняття, за яким закріпилися інші значення із стрижневою семантикою ‘ставати діяльнішим, активнішим’, ‘посилення активності чого-небудь’ [14; 30].

Мовознавиця О. Ковтунець у праці «Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові» згадала про появу такого розділу мовної науки як лінгвістична екологія. Поява дисципліни засвідчує стаття О. І. Бондаря “Екологія українського слова: аспекти і проблеми”. Автор зазначає, що “ця лінгвістична дисципліна перебуває в перебігу становлення” [28; 118]. Лінгвістична екологія складається із двох частин: зовнішньої і внутрішньої лінгвоекотології. Зовнішня лінгвістична екологія передусім з'ясовує “шляхи та засоби теренового і соціального поширення сфери функціонування української мови” [28; 118.]

. До проблем внутрішньої лінгвоекотології належить “вивчення деградації й реабілітації елементів самої мовної системи та деградації і реабілітації функціонування мовної системи, тобто її реалізації” [28; 118]

Внутрішня лінгвоекотологія містить екологію мови та екологію мовлення.

Дослідниця навела основні причини явища актуалізації, з-поміж яких:

- повернення до активного вжитку слів разом із реаліями й поняттями, які ними позначено [28; 119]

- розширення сфери використання слів, які в радянський період були рідковживаними, а нині активізувалися у зв'язку з посиленою увагою суспільства до своєї історії й мови [28; 119];

- поява частини актуалізованих лексичних одиниць як джерела синонімічних засобів, що забезпечує експресивізацію повідомлення, а також відбиває моду й мовні смаки цього періоду функціонування української мови [28; 119];

На думку О. Стишова, актуалізація — «це відродження, або «нове життя», досить значного шару незаконно усунутих, проскрибованих чи просто пасивізованих питомих слів або окремих давніх запозичень, які ввійшли до загальномовного українського словника не через російську мову» [68; 133]; Науковець також погоджується з думкою, що за весь час опрацювання наукової проблеми, так і не було названо єдиний термін для актуалізації лексичних одиниць. Аналогічно він посилається на інших науковців, які це називали внутрішніми входженнями, внутрішніми неологізмами, відродженими, реактивованими одиницями, актуалізованими словами, актуалемами [68; 134];

Дослідник розглядає аналізовані слова як функціональні неологізми, оскільки в аналізовану добу істотно змінився ступінь їх використання: від забутих чи рідковживаних до загальновідомих і активно функціональних (нерідко зі зміною їх стилістичної маркованості). Вони слугують важливим показником відродження національної мовної ідентичності й після тривалої перерви знову повернулися з периферії лексичної підсистеми до ядра, тобто до широкого вжитку [68; 134].

«Закономірно, що значна частина відроджених слів постала також у сучасній українській мові завдяки посиленню в ній тенденції до пуризації» [68; 137];

Науковиця О. Тодор дотримується думки, що «важливою рисою процесів розвитку словникового складу сучасної української мови є актуалізація багатьох її лексичних одиниць - використання власних ресурсів, вироблених і апробованих народом протягом століть. Можна назвати ще ряд таких лексичних одиниць, що знову після тривалої перерви функціонують у літературній мові: віче (сягає ще праслов'янської доби), гривня (відоме ще в добу Київської Русі), *державець*

(зафіксовано в першій пол. XV ст.), співтовариство (датується першою пол. XVII ст.), *правник, часопис* (зафіксовано в сер. XIX ст.). Не зафіксовані найбільшими словниками (СУМ, УРС) слова *тризуб, самотійник, унезалежнитися, незалежницький*. «В усіх жанрах усного чи писемного офіційного або неофіційного звертання активізувалися форми: *пан, пані, панове*, що раніше були властиві лише дипломатичному різновиду офіційного мовлення і стосувалися тільки іноземців. Так само практикується вживання форми звертання *добродій (добродійка, добродії)*» [77; 13];

На думку Н. Поліщук, актуалізація лексики спричинена й необхідністю заповнити «утворені лакуни власними лексичними ресурсами, питомими українськими словами, намаганням усунути наслідки політики русифікації, боротьбою з русизмами, англізмами, демократизацією мовних норм, естетичними уподобаннями, перевагою експресивних мовних форм, зміною лінгвальних смаків тощо» [57; 27];

Свідченням того, що слова актуалізувалися в мовленні, є їхнє переносне, метафоричне вживання, розвиток у семантичній структурі нових значень та розширення сполучуваності. На підставі порівняльного аналізу словникових статей лексиконів різних темпоральних зрізів простежуємо зміни в семантичній структурі багатьох дієслів, які належать до різних тематичних груп. [63;173];

Однією з кількісно найбільших актуалізованих лексико-тематичних груп є релігійна лексика. Мовна актуалізація релігійної лексики спричинила повернення в мовний актив значної кількості дієслів на позначення явищ духовно-релігійної сфери: *християнізувати, сповідатися, причащатися, соборуватися, хреститися, канонізувати, грішити, замолювати, божитися, покаятися, христосатися, постувати, висвячувати та ін.* Актуалізація релігійної лексики безпосередньо пов'язана з процесом відродження української нації, повернення соціуму до загальнолюдських цінностей, моральних орієнтирів [21; 80];

Науковиця Людмила Томіленко у праці «Призабуті номінації в сучасній українській мові» для дослідження процесу актуалізації лексики обрала Словник української мови в 11 томах. У процесі дослідження з реєстру Словника за допомогою ремарок «заст.» та «іст.» дослідниця відібрала одиниці, які було віднесено до пасивного лексичного фонду української мови. Спостереження над цими лексемами показує, що більшу частину повернених номінацій становлять архаїзми [78];

У результаті виділено такі лексичні групи пасивізованих одиниць:

- релігійні поняття та поняття, пов'язані з потойбіччям, магією, чарами [78];
- поняття для найменування осіб за професією, інтересами, родинними зв'язками, національними особливостями тощо [78];
- номінації, що відбивають сучасні суспільно-економічні та соціальні відносини [78];
- поняття на позначення побуту людини, найменувань одягу, взуття тощо [78];

Думку щодо актуалізації висловила Ю. Волекжаніна. Вона наголосила: «Актуалізація лексичних елементів відбувається завдяки поверненню з периферії до активного вжитку слів, що давно існували в мові й колись належали до її активного фонду, але з часом відійшли у пасив. Частина такої відновленої актуалізованої лексики зазнає семантичного переосмислення, значеннєвих модифікацій та перетворень. У сучасній мовній практиці існує численна група актуалізованої лексики, що являє собою хронологічно марковані лексичні одиниці. Відновлюються та повертаються до активного вжитку деякі застарілі слова – історизми та архаїзми». [7; 127]

Актуалізована в кінці минулого на початку нового століття лексика належить до різних семантичних груп. Вона до моменту актуалізації відзначалася певними хронологічними або стилістичними маркерами. Відновленим номенам характерна універсальність, змістовність, динамічність. Актуалізація словесних

одиниць супроводжується процесами розширення або звуження значеннєвого обсягу лексеми, переінтеграцією значень слова, трансформацією змістової структури. Відродження раніше призабутих слів, їхня повторна активізація – це досить помітне і потужне оновлююче явище у мові. Забуті або напівзабуті слова витоки (джерела), наклад (тираж), світлина (фотографія), шпиталь (госпіталь) перемістилися з периферії мовного вжитку до активного словника. Більшість із цих слів були штучно вилучені із лексичної системи української мови, хоча раніше активно вживалися. [8; 2]

На думку О. Муромцевої, за явищем актуалізації спостерігається «прагнення відновити, так би мовити, українськість української мови, підкреслити її окремішність від російської» [50; 118-119] Також схожу думку висловив Л. Булаховський: «...пуристичні тенденції звичаєм гостріше підтримує народ, який стоїть перед більшою або меншою загрозою денаціоналізації, ніж нація, готова до наступу на інші» [3].

О. Стаховська виділяє серед факторів активізації реактивованих лексичних одиниць: зміни у суспільно-політичному житті, демографічні зміни (активні міграційні процеси в країні), зміни умов функціонування української мови, а також тенденція до деколонізації, ідентифікуюча функція слова, явище «стилістичної транспозиції» тощо. [67].

О. Ковтунець у статті «Актуалізація як іноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української мови» визначила, що процес актуалізації може охоплювати абсолютно різні групи лексики. [26; 98]

На основі цього науковиця виділила основні структурні різновиди актуалізованих лексичних одиниць:

- повернена лексика — лексика, зафіксована у лексикографічних працях кін. ХІХ — поч. ХХ ст., але відсутня у словниках радянської доби, зокрема у СУМі — найавторитетнішому словнику того періоду, а тепер знову активно функціонує у мовленні, літературі, ЗМІ, її фіксують новітні лексикони [26; 98];

- стилістично трансформована лексика — лексичні одиниці, що змінили статус стилістично маркованих у радянський період на стилістично нейтральні у наш час [26; 97];

- проскрибована лексика — слова, фіксовані радянськими словниками, зокрема СУМом, як нормативні, але негласно перебували під «забороною» вживання [26; 98];

- переорієнтована лексика — слова на позначення «реалій капіталістичного, буржуазного суспільства», а також поняття, «що їх радянська ідеологія та пропаганда оцінювали як чужі й ворожі соціалістичному ладу» [26; 98]. Така лексика «відбиває поруч зі спільними змінами в житті суспільства національні особливості формування нового обличчя окремих посттоталітарних держав» [26; 98].

У переважній більшості актуалізована лексика має певні стилістичні особливості, сприяє вираженню емоцій. Наприклад, людина переходить на іншу мову або вживає рідковживану лексему, не притаманну їй щоденному мовленню. Як наслідок, щось возвеличується або принижується. Про це чітко написав О. Стишов: «Актуалізована лексика характеризується переважно певною стилістичною маркованістю, додатковими конотаціями. Значна частина аналізованих одиниць мають стильові і стилістичні особливості, зокрема містять експресію, емоційність, образність, тобто в певному контексті є важливими виражально-зображальними засобами». [68; 138-139].

Зміни в українському суспільстві привели й до пасивізації дієслівної лексики. Коли «явища починають виходити із повсякденного життя, зникає потреба у словах, що їх називають». [71; 318].

«Так, через процес декомунізації відбулася пасивізація лексики, пов'язаної із соціалістичною епохою: радянізувати «іст. встановлювати радянську владу де-небудь, створювати органи радянської влади» [63; 173].

Ще однією причиною пасивізації лексем, що назвали науковиці є «їхня стильова, нормативна й функційна непридатність через застаріння, немилозвучність, з'яву життєздатніших синонімів і варіантів. У кінці ХХ – на початку ХХІ століття відбувається процес масової їх архаїзації, про що свідчать сучасні лексикографічні словники. Так, у ВТСУМ-2005 не зафіксовано багато дієслів – калюк з російської мови, застарілих, рідковживаних, діалектних слів, наприклад: *викушати, дипломатничати, засахарити, знакомити, ізслизнути, обнажати, облагообразити, опалятися, підсахарити, постройтися, покраситися, покушати, случатися, совітуватися* та ін» [63; 173].

О. Титаренко виділив з-поміж факторів внутрішньомовного характеру, що зумовили появу актуалізації: «повернення української мови до втрачених автентичних елементів, реалізацію її відповідності сучасним потребам мовців, мовних смакам, моді, очищення від іншомовних нашарувань, наслідків асиміляції, надання переваги більш експресивним національним мовним формам тощо. Загальноживаність і прийнятність усіма мовцями актуалізованих лексем формують їхню лексичну нормативність» [76; 37-38]

На думку дослідника більшість актуалізованих на сьогодні лексичних одиниць, що є унормованими, належать до книжної лексики. Також спостерігається тенденцію до окнижнення української мови, тобто зростання частотності використання книжних слів у публіцистичному, розмовному, конфесійному й офіційно-діловому стилях, що створює в мовленні відтінок науковості, офіційності, точності, інколи нейтральності [76; 39].

1.3. Динамічні процеси й лексичні оновлення в українському мовознавстві

«Із середини 80-х рр. і до наших днів у лексико-семантичній структурі української літературної мови спостерігається прискорення темпів мовної динаміки, що переважно відбувається в епоху значних соціальних зрушень і в час соціально-культурної переорієнтації суспільства. Світ явищ, речей вимагає

оновлення слів. Проте не тільки нові явища вимагають свого осмислення і словесного вираження. Старі поняття з плином часу теж змінюються. Їх розуміння стає глибшим і ширшим - це природна взаємодія і взаємозалежність понятійного і словесного світів. Щоб зрозуміти першопричини словесних змін, доводиться наче входити в історію суспільства, історію культури, науки» [77; 13].

О. Тараненко також вважає, що 80-ті роки минулого століття стали початком активної динаміки лексики. Щоправда його праця стосується більше способів словотвору. Проте, вважаю, що спосіб оновлення першого відбувався за ідентичним принципом: «Огляд нових / актуалізованих процесів і явищ в українській мові новітнього періоду слід розпочинати з другої половини 80-х років, оскільки в їхній основі лежить демократизація суспільного життя і в тому числі мовної діяльності суспільства відзначеного періоду, яка розширювала межі для реалізації його мовних потреб, але основний масив мовних новацій припадає, зрозуміло, вже на час української державності. Інтенсивна динамізація системи українського словотворення цього періоду, що виявляється як у творенні нових, так і в розширенні використання у масовому вжитку певних уже наявних окремих найменувань відповідних словотвірних типів і словотвірних типів у цілому, зумовлена активізацією трьох основних чинників, рушійних сил номінативно-словотворчих процесів». [75; 9]

Чинники, що назвав науковець:

1) «Потреба в істотному оновленні комплексу номінативних засобів мови як наслідок появи / актуалізації значно більшого й, головне, іншого, ніж досі, кола понять, що потребують мовного вираження фокусування пріоритетної уваги суспільства на інших, ніж дотепер, сферах його життя і соціальних цінностях (у зв'язку з переходом країни до іншого типу соціально-економічних та політичних відносин і формуванням власної державності) [75; 9-10];

2) «Потреба в дальшому коригуванні — нормуванні та систематизації різних сегментів словотвірної структури української літературної мови внаслідок

підвищеної уваги суспільства як до встановлення її якомога питоміших, органічніших основ — пошуків її ідентичності (нерідко це розуміють як «відновлення» її чистоти), так і до її структурного розвитку — у зв'язку з проголошенням її державною мовою країни та розширенням її функціонування в різних сферах суспільного життя» [75; 9-10]

3) «Потреба в розширенні загальностилістичних (номінативно-експресивних) і власне стильових можливостей мовного самовираження суспільства, що інтенсивно реалізується тепер у межах літературної мови в посиленні елементів колоквіалізації й навіть жаргонізації словотворення, у поширенні словотвірних моделей професійних сфер слововжитку, у процесах інтенсифікації okazіонального словотворення, у явищах мовної гри (це фактор, що може діяти й одночасно з реалізацією потреб у номінації тих чи інших актуалізованих понять, які ще не мають загальноприйнятої назви, тобто одночасно з дією першого з названих чинників, але реалізується у творенні одиниць явно «неофіційного» й навіть «не-серйозного» характеру)» [75; 9-10] ;

«Будь-яке слово, незважаючи на те, чи воно модерне, престижне, активно/пасивно вживане, чи доцільне воно у ситуації спілкування, завжди є стилістично закріпленим, функціонально обмеженим. Для цього у лексикографічній практиці використовують вказівки на обмеження сфери вживання та емоційно-експресивні оцінки» [77;13].

На думку мовознавиці Ю. Вознюк, XXI століття —це доба інновацій у різних сферах суспільного життя, переорієнтації сучасного мислення, пошуків нових шляхів його мовного вираження. Словниковий склад є найбільш чутливим до таких змін, тому лексико-семантичний рівень найвиразніше відображає динаміку мови. На думку авторів монографій «Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах» [Вокальчук та ін. 2011], у цьому річизці «актуальності в наш час набувають дослідження динаміки, виявлення причин і стимулів оновлення лексики сучасних мов, опис неологічних номінативних одиниць, які переконливо засвідчують

життєздатність і перспективи розвитку будь-якої мови». Українські мовознавці виокремлюють різні види мовних інновацій (абсолютних і відносних), що з'явилися наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття, та окреслюють два шляхи оновлення сучасного лексикону: засвоєння запозичень і використання внутрішньомовних ресурсів номінації [6; 38].

Для з'ясування природи неосемантизації, окреслення її типів і джерел необхідно простежити шлях творення нового значення слова. Якщо порівняти слова, що їх неологічні словники кваліфікують як неосемантизми, то побачимо, що вони набули своїх нових значень по-різному. Саме тому укладачі ідеографічного словника «Активні ресурси сучасної української номінації» виокремлюють 3 типи неосемантизмів, що залежить від способу їхнього творення:

1) семантичні деривати, що з'явилися у мові внаслідок семантичного словотворення в межах уже відомого слова [22];

2) приховані новозапозичення, що становлять нове значення раніше адаптованого іншомовного слова, запозичене у тій же формі, від того ж або й іншого прототипу з тієї ж або з іншої мови-джерела [22];

3) новотвори, які постали завдяки повторному використанню тієї ж словотвірної моделі для позначення нового поняття (повторне створення вже наявної форми для нового значення) [22].

Після аналізу різних джерел, можна дійти до висновку, що найбільш продуктивне визначення неосемантизмів, пропонує Н. Клименко: «лексеми, зафіксовані у словниках, які стали вживатися з новим значенням чи то внаслідок вживання термінологічної лексики в іншій терміносфері або в загальноновживаній лексиці; чи внаслідок набуття ними певних експресивно- оцінних значень або метафоричного вживання» [23; 241].

Дослідниця Г. Гайдученко у статті «Актуалізація лексичних одиниць української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття» навела цитату мовознавця

Виноградова В.: *«Зовнішні і внутрішні фактори розвитку словникового складу української мови знаходяться в постійній взаємодії. Зовнішні умови нерідко створюють лише стимул для словникових змін, а сам механізм лексичного перетворення визначається дією внутрішньо-системних відношень між елементами словника. Зовнішні фактори розвитку словникового складу, безумовно, залежать від історичного, соціально-економічного розвитку суспільства, змін суспільних поглядів, розвитку матеріальної та духовної культури, від змін мовних смаків і звичок носіїв мови. Але при всій залежності мови від закономірностей історичного руху «...мові, як специфічному мовному явищу, властиві власні внутрішні закони розвитку. Внутрішні закони мови – це закони її динаміки, її кількісних і якісних змін, переходу з однієї якості в іншу» [4; 255];*

Також на думку мовознавиці «основними тенденціями в розвитку української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття є визначальний вплив суспільно-політичних чинників на розвиток мовної системи. Поява нових слів, зміни їх значень, актуалізація лексичних одиниць завжди зумовлюються потребами життя, суспільного виробництва. З новими словами закріплюються в мові нові здобутки людського розуму, нові наслідки суспільної праці, нові стосунки між людьми на виробництві, в громадських справах і в побуті» [8; 1].

В.М. Русанівський підкреслював, що історія слова включає в себе значно більше значень, ніж ті, що воно їх має в кожний конкретний момент. Поки слово функціонує, воно потенційно може ставати носієм несподіваних значень» [61; 67];

Ж. Колоїз. у праці «Українська неологія: здобутки та перспективи» писала: «У динамічній системі, якою є мова, немає жодної сили, що гарантувала б збереження регулярності, властивої тому чи тому явищу; вона є складним механізмом, який, з одного боку, перебуває в безперервному русі, що забезпечує його життєздатність, з іншого – зберігає ознаки іманентної стабільності та цілісності, будучи основним засобом комунікації. Очевидно, саме тому питання

про мовну змінність, сутність і чинники мовної еволюції було, є і буде одним з центральних у лінгвістичній науці. Яскравими зразками, що засвідчують динамічний характер мови, є, насамперед, інноваційні лексико-семантичні процеси, що демонструють абсолютний прогрес, пов'язаний із реалізацією нових можливостей мовної системи, зокрема словотвірних». [29; 57]

На цю думку автор навів цитату В. Ф. Гумбольдта: «У жодному разі не можна розглядати словниковий запас мови як готову, застиглу масу. Не кажучи вже про постійний процес утворення нових слів і словоформ, словниковий запас, допоки мова живе в мовленні народу, є продуктом словотвірної потенції, який розвивається і знову відтворюється» [12; 112];

Американський вчений Сводеш підрахував, що за 1000 років словниковий склад мови змінюється приблизно на 19 відсотків, при цьому 81 відсоток, що є найуживанішим, зберігає своє природне функціонування саме як мови. Тобто мова залишається, просто вона пристосовується до нових історичних обставин. Характер іновацій у складі лексикону, обшир його відділів та категорій, охоплених змінами, визначають специфіку динаміки сучасної української мови порівняно з іншими слов'янськими мовами.

Про стрімкі темпи припливу нової лексики свідчать хоча б такі цифри. Якщо орфографічна частина виданого 1989 р. „Словника-довідника з правопису та слововживання” С.І. Головащука вмістила близько 10 тис. слів, не зареєстрованих в 11-томному академічному тлумачному „Словнику української мови” (К., 1970-1980), то в реєстрі „Великого тлумачного словника сучасної української мови” за редакцією В.Т. Бусела (К., 2004) таких нових слів уже понад 30 тис.

Для лексичної системи сучасної української мови характерні іноваційні процеси. У монографії «Динамічні процеси у сучасному українському лексиконі» написано: «Для виявлення й осмислення іноваційних процесів у сучасному

українському лексиконі важливим стає вивчення закономірностей та особливостей мовної динаміки, зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін» [23; 6];

Серед перших дослідники передусім на сучасному етапі розвитку європейських мов у цілому й української зокрема відзначають процеси глобалізації у фінансово-економічній, політичній, інформаційній сферах суспільного життя, вироблення нового «інформаційного режиму» функціонування національної мови [23; 6];

Завдяки зіставленню з аналогічними явищами в лексиконах інших мов, передусім слов'янських, виразнішими стають як спільні, так і специфічні риси оновлення сучасного українського лексикону [23; 6];

«Якісні зміни в лексиконі визначають не лише номінації з новою формально семантичною будовою, а й номінації, вже наявні, які зазнали певних трансформацій у своїх формі, семантиці, функціональному, зокрема, експресивно-оцінному, потенціалі. Специфіку перебігу динамічних процесів у лексиконі зумовлює й самий характер входження до нього нових одиниць чи видалення з нього одиниць застарілих, не відповідних новим вимогам і мовним смакам суспільства, наприклад, різні підходи до адаптування запозичень чи реактивації пасивної лексики, способи її повернення до активного вжитку. Останній різновид динаміки виявляється у переорганізації складу окремих слотовірних розрядів та категорій унаслідок конкурентної «боротьби» в них певних слотоворчих моделей, у зміні способів реалізації певних моделей номінування, а також у формуванні для деяких розрядів лексем нового конотативного «ореолу», нових оцінних співзначень». [23; 7].

Деякі лінгвісти у своїх дисертаційних працях робили перші спроби теоретично осмислити нові явища та процеси в українській лексиці і словотворенні. Відзначено п'ять найважливіших:

- 1) Широта охоплення лексичних інновацій, унікальність джерельної бази, бо вона спирається на реєстри новітніх словників

новотворів, виданих в Україні від 2000 року, комп'ютерний фонд лексико-словотвірних інновацій, який укладають співробітники відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Морфемно-словотвірний фонд обсягом понад 170 тисяч одиниць, словники іншомовної лексики, власну картотеку неолексем Л.П. Кислюк, створену на основі українськомовної періодики 1991–2006 рр. [23; 138];

2) наявність чіткої лінгвістичної концепції аналізу лексичних інновацій, яку засвідчує запропонована низка засадничих понять і термінів неології та неографії: зокрема, обґрунтовано вживання термінів лексична інновація, неолексема і неологізм як абсолютних синонімів, запропоновано критерії поділу лексичних інновацій на новотвори, неозапозичення та неосемантизми, розмежовано неозапозичення й іншомовні вкраплення, чи варваризми, виокремлено такі поняття неології, як морфемні та словотвірні інновації, визначено критерії відмежування неоформанта від неоморфеми, з'ясовано обсяг поняття неосемантизм на тлі раніше вживаних понять і термінів [23; 138];

3) тісний зв'язок аналізу процесів номінації зі словотворенням [23; 138];

4) послідовне прив'язування лексичних інновацій до функціональностильових різновидів української мови, надання лексикону публіцистики визначальної ролі у формуванні нових лексичних і словотвірних норм [23; 138];

5) визначення “соціальних перспектив” нових слів і значень. Цю працю з української неології вирізняє ще й те, що її створили досвідчені дериватологи та лексикологи, високопрофесійні фахівці з інформаційних технологій, які, на противагу іншим авторам — дисертантам, докторантам, у згаданих концептуальних координатах багато літ поспіль досліджують динамічні процеси в лексиці та словотворенні української мови, мають

незаперечні, уже апробовані теоретичні здобутки, що ґрунтуються на реальному, досить широкому, не всім доступному чи відомому фактичному матеріалі [23; 138].

Дослідник О. Стишов писав, що «з усіх серед відомих ярусів мовної системи найбільш піддатливим до змін і перетворень є лексичний, нерозривно пов'язаний із історією, культурою та менталітетом певної нації». [68; 9-10].

Л. Струганець у монографії «Лексика на перетині наукових парадигм» зазначала: «Лексика – динамічна система, для якої здатність розвиватися є природним способом її соціального існування. Водночас це складний багатоаспектний феномен, дослідження якого у межах лінгвістики не може бути вичерпним. Словниковий склад змінюється, реагуючи на всі зрушення відповідної мовної спільноти. Модифікації лексикону зумовлені перманентним впливом екстра- та інтралінгвальних чинників, тому потребують постійного дослідження та адекватної кодифікації. У зв'язку з розвитком когнітивної, комунікативної і прагмалінгвістики лексична одиниця постає у вимірі нових парадигм наукового знання: вербалізує концепти, репрезентує ознаки загальномовної та індивідуальної картин світу, виражає мовнокомунікативні стратегії і тактики особистості» [71;5].

Серед способів оновлення словникового складу літературної мови є процеси залучення лексичних елементів із периферійних ділянок мовної системи. Можливо, через те, що досі немає комплексного монографічного дослідження усіх напрямків взаємодії ядра і периферії. Наприклад, соборна українська літературна мова і сьогодні поповнюється все новими й новими виразами і формами, почерпнутими з діалектних джерел. Аналіз статусу діалектизмів у лексико-семантичній системі літературної мови повинен поєднувати різні підходи: характеристику діалектизмів із погляду ступеня освоєння у літературній мові, за географічною проекцією і за належністю до вузких чи ширших лінгвогеографічних утворень (говірок, говорів, наріч). Як бачимо, параметрів для адекватної характеристики діалектизма немало [71;33].

Л. Струганець вважає, що «у словниковому складі української літературної мови процес взаємодії зовнішніх чинників із внутрішніми закономірностями мовного розвитку інтенсивно виявляється не лише у збагаченні й оновленні лексики, але й у стилістичній транспозиції слів» [71;35]. Зміни стилістичного статусу слів української літературної мови відбуваються за такими напрямками, а саме:

- 1) нейтралізація стилістичного забарвлення слова чи ЛСВ [71;35] ;
- 2) розвиток стилістичного забарвлення слова чи ЛСВ; [71;35];
- 3) перерозподіл між різними групами стилістично забарвленої лексики; [71;35];

Дослідник О. Стишов писав, що головними джерелами поповнення лексичної системи літературної мови виступають: словотворення на основі власних і запозичених ресурсів; іншомовні входження; семантична деривація; актуалізація окремих груп лексики; внутрішньомовні запозичення – розмовні (у тому числі й просторіччя) одиниці, різноманітні жаргонізми, деякі елементи арго, діалектизми тощо [69; 1].

У монографії М. Навальної «Динаміка лексикону української періодики початку 20 століття» описуються зміни, що відбулися в українському суспільстві протягом останнього десятиріччя, які помітно вплинули на словниковий склад української мови. «Відмова від колишніх соціальних, економічних, політичних і духовних засад значно прискорила, вивела на поверхню еволюційно підготовлені процеси в мові і насамперед у її словниковому складі, який на початку ХХІ століття продовжує переживати неологічний «бум». Передусім потрібно відзначити конструктивні явища, пов'язані з нагромадженням елементів нової якості в підсистемах української мови». [51; 55]. Це, зокрема, активне поповнення її як новими словами, так і новими значеннями відомих раніше слів. Під впливом позамовних чинників інтенсифікований процес іншомовних запозичень і надзвичайно активізовано функціонування цих слів у мовленні сучасника [51;55].

Останнім часом цей шар лексики активно поповнюють як власне нові слова, так і ті, що були в пасивному словнику носіїв інформації чи використовувалися в окремій галузі. Іншомовні слова проникають у різні сфери життєдіяльності суспільства, що засвідчують дослідження українських лінгвістів. На підтвердження цьому, авторка наводить приклад авторів, що описували цю наукову проблематику, а саме: Коць, Стишов, Мазурик, Федорець, Попова, Дружин [51;56].

Проте М. Навальна наголошує, що хоч експресія в українській періодиці була незначною, з часом завдяки динамічним процесам в останні роки саме експресивна функція в мові української періодици значно посилилася, передусім за рахунок широкого вживання розмовної лексики, яка позначає найрізноманітніші сфери життєдіяльності суспільства [51;132].

В. І. Ярмач у роботі «Розвиток українського лексикону в світлі концепцій Л. С. Паламарчука проаналізувала зміни у лексиці сучасного українського мовознавства за останні кілька десятиліть, а також дослідила розвиток лексики на основі постулатів Паламарчука. За приклад авторка взяла прозовий твір Ліни Костенко «Записки українського самашедшого». Дослідниця це пояснила тим, що в сучасній українській літературі це один із небагатьох творів, що створювався протягом відносно тривалого часу, а саме 9 років (2001-2010). Тобто на основі цієї книги можна проаналізувати значний для лексичного, (як висловилася авторка) «розвою» період розвитку української літературної мови.

Під час аналізу динаміки лексикону авторка зазначила, що: «Беззаперечним є той факт, що, крім мови ЗМІ і публіцистики, відчутний вплив на зміну словникового складу української мови продовжує справляти художній дискурс: подальше активне поповнення лексичного складу української мови, яке розпочалося ще в епоху НТР, набуло нових масштабів завдяки проникненню до українського прозового й поетичного лексикону величезного масиву слів іншомовного походження, загальноповживаної і вузькоспеціальної термінології з

різних галузей науки. Варто також підкреслити, що цей лексичний шар не лише впевнено закріпився в мові художньої літератури, а й остаточно визначив параметри тенденції [85; 305].

Паламарчук Л. С. стверджував, що “серед різноманітних процесів і способів лексичного збагачення й оновлення словникового складу сучасних східнослов’янських мов на даному етапі їх розвитку привертає увагу мовна номінація. Безпосередньо пов’язаний із позамовною дійсністю словниковий склад мови завжди чутливий до тих змін, що відбуваються у житті творця і носія мови – народу. Саме тому різноманітні зрушення, які мають місце у трудовій та суспільній діяльності людей, найбільш виразно віддзеркалюються у лексичній системі мов» [55].

В. Ярмачук зауважила, що «мовна номінація й нині залишається могутнім, проте далеко не єдиним, важелем розвитку й збагачення мови. Крім того, в око впадають очевидні (порівняно з епохою НТР) відмінності форм її конкретного мовного втілення, стосовні не лише кількісного, а й якісного складу. Так, наприклад, дискурс названого роману Л. Костенко рясніє новітніми лексичними запозиченнями (здебільшого з англійської мови), які автори сучасних словників не завжди беруть до уваги» [85; 305].

Л. С. Паламарчук відносив лексичну систему мови до відкритих систем, “... а це означає, що словниковий склад перебуває у стані постійного діалектного розвитку, який досить рельєфно віддзеркалюється перед нами чи то появою нових слів, ... чи то зміною значення існуючих слів (у бік його розширення або звуження)” [54; 3, 56 джерело].

Водночас необхідно наголосити на тому, що мовна номінація, як спосіб оновлення лексики, останнім часом зазнала якісних змін. У цьому контексті насамперед актуалізуються реалії, котрі асимілювалися в мові в епоху глобалізації. Ось як неоднозначно коментують це явище мовознавці: “На жаль, глобалізація – явище суперечливе. Інакше кажучи – діалектичне... Проти –

людський фактор, мови, культури, цивілізації. Національна самобутність, національна мова, національна культура – під загрозою поглинання, нівелювання, знищення” [85; 302].

Епоха глобалізації характеризується також небаченим досі сплеском хвилі не лише широковживаної, а й вузькоспеціальної термінології, яка проникла до художнього дискурсу і впевнено там “облаштувалася”. У цьому сенсі промовистим є не лише остаточне руйнування бар’єрів між двома названими групами термінів (адже не можна сказати, що, наприклад, й у другій половині ХХ ст. між ними існувала чітка межа, вона носила досить умовний характер). Ось якою була стисла характеристика цього процесу: “Здебільшого ареальний характер інтернаціональної термінології аж ніяк не означає ... непроникності ареалів. Поряд з інтернаціоналізмами, притаманними двом-трьом ареалам..., у новітню епоху стали виникати по суті світові ізоглоси, що проходять через десятки найрозвиненіших мов усіх чи майже всіх континентів” [85;304-305].

Аналізуючи декілька основних шляхів поповнення мовних багатств, Л. С. Паламарчук підкреслював: “Таким чином, можна констатувати, що лексико-семантичний розвиток мови відбувається як шляхом оновлення лексичного складу, так і шляхом змін у значенні слів чи принаймні зміщення їх семантичного навантаження. Більш очевидними й легше фіксованими завжди були й залишаються досі факти лексичного оновлення...”[54; 3-4]. Ось що говорив Паламарчук про способи оновлення і збагачення лексичного запасу літературних мов: “Що ж стосується шляхів, способів оновлення і збагачення лексичного запасу літературних мов, то вони характеризуються багатоманітністю форм, що визначаються ... не тільки лінгвістичними, а й екстралінгвістичними факторами. Але той факт, що розвиток словникового складу в багатьох моментах стимулюється позамовними чинниками, аж ніяк не робить розвиток лексики незалежним від дії внутрішніх закономірностей мови” [54; 5-6,].

З погляду актуалізації лексики, досить значним у пропонованій роботі виступає актуалізація на рівні тексту. Ці питання досліджували О. Селіванова, А. Загнітко, І. Кочан, В. Кухаренко і тд.

Почати доцільно власне з поняття лінгвістики тексту. За О. Селівановою лінгвістика тексту є «галуззю мовознавства, яка вивчає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, комунікативно-прагматичну організацію текстів, їхню категорійну систему й мовні засоби її репрезентації, а також процеси продукування, розуміння й інтерпретації текстів у семіотичному універсумі культури. Об'єктом лінгвістики тексту є тексти, а предметом - їхня організація й функціональна природа». [62; 482].

Т. Ніколаєва у лінгвістичному енциклопедичному словнику описала лінгвістику тексту як «напрям лінгвістичних досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту і його значеннєві категорії, виражені за цими правилами» [38; 267]. Українська дослідниця І. Штерн розглядає її як комплексну дисципліну, що досліджує багатоаспектну внутрішню організацію зв'язного тексту - семіотичну, семантичну, структурну, комунікативно-прагматичну [82; 194].

Виокремлення лінгвістики тексту як самостійної галузі мовознавства відбувається у 60-ті р. р. ХХ ст. Своєрідним центром її формування дослідники вважають Німеччину, де в цей час виходить ціла низка монографій, збірників, присвячених лінгвістичним проблемам тексту (Р. Харвег, Е. Агрикола, Я. Петефі, Х. Ізенберг, С. Шмідт, В. Дресслер й ін.) [62; 483].

Слід зазначити, що практично одночасно з появою в Німеччині фундаментальних монографій із текстової проблематики у 1972 р. голландський лінгвіст Т. ван Дейк видає книгу «Деякі аспекти граматики тексту», у якій здійснено спробу викласти теоретичні засади майбутніх досліджень тексту. Текст названо основною лінгвістичною одиницею, яка не може бути описана в термінах незалежних речень, охарактеризовано поняття зв'язності, прономіналізації,

тотожності референції, просторово-часових відношень, пресупозиції тощо [62; 484].

Потужними також є Лондонська, Празька та радянські школи лінгвістики. У межах Лондонської школи розробка проблем тексту розпочалася з переходом від структуралізму до функціоналізму. Фундатор цієї школи Дж. Фьорс розробив широке поняття контексту, залучивши до нього параметри комунікативної ситуації, культуру тощо. Його послідовник М. Холідей серед трьох найважливіших функцій мови виділяє текстову, або дискурсивну, яка дає змогу мовцеві конструювати тексти чи зв'язні відрізки мовлення, важливі для певної ситуації, а також дозволяє слухачеві чи читачеві відрізнити текст від довільного набору речень. Дослідник інтегрує свою теорію мови з широкою перспективою соціального функціонування (уведено поняття регістра як варіанта мови, що залежить від умов використання й мовця, рольових відношень, сфери діяльності тощо) [62; 484].

«Представники Празького лінгвістичного гуртка, що послуговувалися двома аспектами розгляду мовних явищ - структурним і функціональним, ще у 1928 році в «Тезах» розглядали необхідність формування лінгвістики мовлення, вивчення її стилів, соціального призначення тексту. Важливим для лінгвістики тексту стала розробка празькими вченими теорії актуального членування речення, що ґрунтувалася на праці А. Вейля «Про порядок слів у давніх мовах порівняно з мовами сучасними» 1884 р. Дослідник установив, що в реченні, яке включене до тексту, існує різниця між рухом думки й синтаксичним рухом порівняно з ізольованим реченням. Цю ідею розвинули В. Матезіус у праці «Про так зване актуальне членування речення» й інші представники Празького лінгвістичного гуртка». [62; 484]. Щодо радянської лінгвістичної школи, то це були концепції тексту російських формалістів, які орієнтувалися на точне вивчення формальних прийомів і засобів, «розчиняючи аналіз змісту» в поетиці форм (Ю. Тинянов, В. Шкловський, Р. Якобсон, Б. Ейхенбаум, Л. Якубінський, Є. Поливанов й ін.);

теорія структурного аналізу тексту казки В. Проппа, текстова концепція М. Бахтіна 40-50-х років тощо. [62; 484].

На думку А. Загнітка, текст варто розглядати як «семантично цілісну синтаксичну структуру з відповідним загальним прагматичним завданням і спрямуванням, що складається з окремих синтаксичних компонентів (речень, складних синтаксичних цілих, надфразних єдностей, розділів, частин тощо, оскільки на сьогодні термінологічне окреслення таких одиниць є недостатнім), поєднаних між собою граматичними, лексичними, стилістичними, логічними засобами. Таким чином, сам текст витворюється завдяки посиленій активізації (рівень такої активізації та напрями її вияву вимагають окремого розгляду) смислових відношень між реченнями і формуванню системи спеціалізованих засобів їх об'єднання». [19; 608] Дослідник пояснює також, що «у сучасній лінгвістиці аналізу тексту, з'ясуванню закономірностей його організації (лексичної, семантичної, логічної, структурної та ін.) приділяється все більше уваги, хоча при цьому мало з'ясованим і дискусійним є питання щодо структури текстової категорії, її семантики, функціонально-семантичної парадигми, статусу тих засобів зв'язку між компонентами тексту, які постають базовими в його організації. Текстові категорії видається можливим розглядати в різноманітних аспектах, у чому значну роль відіграють саме розуміння тексту і завдання текстової лінгвістики загалом». [19; 607].

І. Кочан розглядає текст як такий, що «висвітлюючи якусь тему, містить у собі певний обсяг фактичних даних, певну інформацію. Оскільки текст може бути різний: художній і нехудожній (науковий, офіційноділовий, публіцистичний), то кожен із них вимагає своєрідного підходу. Зокрема інформація, що міститься в нехудожньому тексті, завжди достатньо чітко співвідноситься з певною ділянкою дійсності й зорієнтована на конкретне коло адресатів. Інша річ — художній текст. Співзвучність чи неспівзвучність окремих естетичних, психологічних, емоційних, ідейних поглядів автора і читача зумовлюють можливість різного трактування

(інтерпретації) одного й того самого твору різними митцями» [30; 32]. Також дослідниця стверджує, що смисл одного й того самого тексту не завжди однаково сприймають різні люди. Так, дуже часто при сприйнятті переважає логічна інформація і залишається поза увагою естетична. Іноді логічну інформацію по-різному інтерпретують люди, що читають той самий твір. Тобто смисл, який вкладає автор, і зміст, який сприймають читачі, не завжди адекватні. Кожен читач розставляє акценти по-своєму, по-своєму інтерпретує [30; 32].

«Розглядаючи текст як системно-структурне утворення, визнаючи його формально-сміслову єдність та враховуючи його багатопланову й багаторівневу організацію, далі в процесі аналізу можна виділити такі параметри: фактор адресата; особистість автора, яка стоїть за текстом; соціально-історичний і культурний контекст епохи, релевантний для діалогу автора і читача/глядача. Ефективність цього діалогу залежить від розшифрування різних кодів тексту, до яких залучається читач/глядач у процесі інтерпретаційної діяльності». [63; 207]. Також, на думку С. Соколовської «лексична структура тексту, яка набуває статусу регулятивної у процесі залучення до пізнавальної діяльності читача/глядача, слугує не лише засобом актуалізації ключових концептів. Вона також є формою репрезентації імпліцитної текстової інформації. Яскраві зображально-виражальні засоби стимулюють формування певних образів у свідомості глядача, залучають його до художнього світу автора, апелюючи не стільки до його почуттів, скільки до розуму. Прагматика тексту формується на основі мовного, образного і композиційного кодів. Дослідження показало, що особливим вибором образів і слів, які породжують і стимулюють художні асоціації, автор руйнував ілюзію абсолютної закономірності подій, заважав читачу/глядачу поринути у їх споглядання» [63; 206].

На думку А. Євграфової «на сучасному рівні розвитку лінгвістичної науки підхід до тексту базується та пов'язаний з розумінням функціонування одиниць структурних ярусів, які, взаємодіючи, утворюють єдиний феномен мови. Текст,

який розглядається в ієрархії синтаксичних одиниць, на відміну від дотекстових категорій, відзначається завершеністю і несе в собі певну інформацію. Під інформацією будемо розуміти будь-яке повідомлення, що може бути оформленим навіть як словосполучення, тим більше як речення, складного синтаксичного цілого і, нарешті, - тексту. Саме текст асоціюється зі смыслом, змістом, тобто є завершено інформативним» [17].

«Категорія інформативності, як ознака тексту, виводить дослідника за межі суто лінгвістичних проблем, бо інформація про щось як отримання нового, досі невідомого не може розглядатися поза соціальними, психологічними, науково-теоретичними, загальнокультурними, віковими, часовими та іншими факторами. Ця проблема має і інший бік - цінність отримуваної інформації. У межах цієї статті це питання стає актуальним для текстів, які мають естетико-пізнавальне значення, тобто є культурним надбанням у скарбниці людської культури» [17].

Значна частина лінгвістів вважають назву тексту важливою одиницею у творі. Я погоджуюсь із таким твердженням, адже заголовок частково пояснює та розкриває зміст твору. Часто автори придумують нестандартну назву, яка може й зовсім не мати відношення до власне тексту. Але таким чином створити експресію, викликати зацікавлення і таким чином змусити читача поринути в дослідження.

А. Євграфова вважає, що «заголовок, який є очевидним і розташованим на певній відстані від основного тексту, входить в систему тексту, передаючи, як і будь-який словесний знак, змістовно-фактуальну інформацію, виконуючи номінативну функцію. Заголовок виступає найпершою ознакою творів різного характеру. Крім деякої частини поетичних творів, які є неозаглавленими, решта літературних текстів супроводжується заголовком, який є їх обов'язковою прикметою» [17]. І якщо навести приклад, то дослідниця представила лексему «диво» і охарактеризувала її з точки зору інформативності та змістовності. Так, «слово "диво" означає "те, що викликає великий подив" і синонімізується зі

словами дивина, чудо, дивовижа, чудасія, сон наяву, дивогляд, дивоглядь та ін. У романі "Диво" заголовок, ввібравши в себе ці значення, набуває колосальної енергії тугої пружини. Диво залишається чудом як до входження у текст, так і після завершення його сприйняття читачем, але численні повтори цього слова наповнюють його новим, додатковим змістом, оскільки контекст уточнює смисл, збагачує і не дає читачеві ні на мить позбутися відчуття того, що слово "диво" стає камертоном до осмислення проблем історичної пам'яті, осмислення зв'язку часів, морально-етичного досвіду минулого» [17]. Якщо розглядати лексичний рівень актуалізації мовних одиниць, то доречним буде розглянути види та частотність вживаної лексики, а саме синсемантична та автоматична. На думку В. Кухаренко, синсемантична лексика в художньому тексті «є не лише необхідним елементом побудови граматично відзначеної фрази, а й здатні до актуалізації, тобто виступають у якості носіїв додаткової інформації». Як приклад, авторка наводить займенники. «Завдяки своїй лексико-семантичній недостатності, займенник легко синтезується, заповнюючи свої пусті ємності контекстуальним смислом. Ця властивість займенника актуалізується щонайменше у двох напрямках, один із яких пов'язаний із процесом семантичного включення. Актуалізований займенник також створює додаткову змістовну та стилістичну інформацію твору за рахунок розтягнення своїх зв'язків із «антецедентом», адже в самому терміні «займенник» закладене вихідне призначення цього класу слів – заміщення імені» [32;33-39].

«Для виявлення того, як використовується в мові словниковий потенціал, був створений частотний словник, який виявив невідповідність того місця, яке слово займає в списку всіх лексичних одиниць тексту, тому що воно займає, повторюючись у тексті. Всі частотні словники очолюються синсемантичними (службовими) словами: артиклями, приводами, локально-темпоральними прислівниками і займенниками» [19;38].

«Визначений артикль в тексті актуалізує, висуває на передній план єдність, визначеність позначуваного, відсутність альтернативи, підтримує факт, що

відбувся при виборі. Невизначеність припускає можливість уточнень, змін, говорить про те, що процес вибору не завершений і можливі варіанти. Займенник у художньому тексті актуалізується в двох напрямках:

1) семантичне включення-звернення сенсу одного слова за рахунок іншого слова, що постійно або часто корелює з ним, і це останнє виключається з промови, повністю розчиняючись у першому;

2) бере участь у композиційній ретардації (початок з середини). Союзи актуалізуються в художньому тексті, завдяки повтору (полісіндетон / асіндетон). За допомогою прийменників, прийменникових і просторових прислівників досягається враження динамізму події, що відбувається» [19;38].

Оскільки у пропонованій роботі предметом дослідження є твір В. Лиса «Соло для Соломії», доцільно було б проаналізувати заголовок цього тексту. Дослідники твору вважають, що «Назва містить два компоненти: соло і Соломія. Соло – «музичний твір або окрема його партія, що виконує один музикант або один співак». «Композиція роману передбачає три частини, які «спроєктують» твір до пісні: заспів, приспів, «finale». Водночас це сприяє теплому сприйняттю читачем змісту роману, адже пісня зазвичай асоціюється в людини з дитинством, матір'ю, її колисковою, яка віє затишком та безпекою. Уважаємо, що така композиція є своєрідним натяком В. Лиса на те, що події роману будуть відбуватися довкола жінки» [45; 90].

1.4 Особливості вживання лексичних одиниць у творчості письменників

У пропонованому дослідженні розглянемо способи актуалізації мовних одиниць на лексичному рівні у творчості Володимира Лиса. Зробимо короткий огляд праць інших науковців на таку тематику для аналізу та подальшого порівняння.

І.Г. Матвіяс у своїй статті «Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури» пояснює, якими діалектами послуговувались у своїй творчості українські письменники. На початку статті автор розповідає про

часи Київської Русі, а саме, що за давньоруської доби існували два варіанти літературної мови — церковнослов'янська й давньоруська літературна мова на народній основі. Живомовним підґрунтям літературної мови на народній основі служило київське наддіалектне койне [46;3].

За словами дослідника, тісний зв'язок із говорами виявляє нова українська літературна мова. У ХІХ — на початку ХХ ст. стиль зумовлює функціонування східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови. Східноукраїнський варіант базувався на південно-східних, північних і волинському та подільському південно-західних говорах, діалектну основу західноукраїнського варіанта становила решта говорів південно-західного наріччя. Основними творцями нової української літературної мови були письменники [46;3-4]. Яскравий приклад наводить Котляревський – автор «Енеїди», «Наталки-Полтавки». Оскільки письменник родом із Полтавщини, то й свої твори він писав переважно народнорозмовною мовою цього регіону. Переважна більшість мовних рис Полтавщини, ужитих письменником, увійшла до складу нової української літературної мови [46;4]. Загалом Матвіяс виділив багато письменників та притаманні їм говори у творчості. Із творців, яких ще можна згадати – Тарас Шевченко. Хоч рідними для нього були середньонаддніпрянські правобережні говірки, проте поет добре знав також говірки Полтавщини, був знайомий із східнополіськими, степовими, волинськими, подільськими і певною мірою з наддністрянськими говірками. Автографи та публікації його творів свідчать, що основою мови й художніх засобів Т. Шевченка були середньонаддніпрянські говірки і фольклор, а також тогочасна народнорозмовна практика та здобутки писемної літературної мови попереднього періоду [46; 5].

Висновки до першого розділу

Отже, в розділі розглянуто засоби актуалізації в широкому та вузькому значення. Наведені дослідження науковців із приводу лінгвістики тексту, його лінгвістичного аналізу, рівні актуалізації тексту, та розглянуто підходи до актуалізації мовних одиниць на лексичному рівні. Визначено, що текст з лінгвістичного підходу варто розглядати як системно-структурне утворення, що має формально-сміслову єдність. При цьому потрібно враховувати його багатопшарову й багаторівневу організацію, а також наступні параметри: фактор адресата; особистість автора, яка стоїть за текстом; соціально-історичний і культурний контекст епохи, релевантний для діалогу автора і читача. Ефективність цього діалогу залежить від розшифрування різних кодів тексту, до яких залучається читачу процесі інтерпретаційної діяльності.

Наголошено, що у фокусі уваги пропонованого дослідження перебуватимуть актуалізовані лексичні одиниці та засоби актуалізації на рівні цілого тексту. Визначено, що до актуалізованих лексичних одиниць варто додати й заголовки аналізованих творів Володимира Лиса. Заголовок частково пояснює та розкриває зміст твору та є одиницею, що втілює категорії ретроспекції та проспекції та пояснюють основний концепт аналізованих текстів.

РОЗДІЛ 2

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ У ТВОРІ ВОЛОДИМИРА ЛИСА «СОЛО ДЛЯ СОЛОМІЇ» ТА «СТОЛІТТЯ ЯКОВА»

2.1 Лексико-тематичні групи одиниць

Для дослідження лексичних особливостей творів Володимира Лиса, було обрано близько 500 одиниць. Варто зазначити, що основну частину лексичних одиниць у пропонованій роботі становлять діалектизми, які свідчать про етнічно-географічне походження письменника та були часто вживані в побутовому мовленні людей того часу. На основі обраних одиниць було виокремлено 4 великі лексичні групи:

Лексичні діалектизми.

О. Макар вважає, що «діалектні слова в художній мові досить часто вживають зі чітким стилістичним навантаженням, коли автор має на меті відтворити місцевий колорит, типізувати характери представників різних суспільних верств населення, дати мовну характеристику персонажам тощо». На думку дослідниці, використання діалектизмів у художніх творах зумовлене «відтворенням тих реалій, що пов'язані з певною територією, яку описує автор, відтворенням особливостей розмовного мовлення, уведенням нелітературного слова з прозорою внутрішньою формою, яка сприяє словесно-художньому зображенню. Тобто, у художніх текстах діалектним словам відводять не тільки стилістичну, але й власне номінативну роль, зокрема в тих випадках, коли вони є єдиним можливим засобом позначення відповідних реалій, створення етнокультурного тла оповіді» [45; 101].

У досліджуваному творі це лексеми які несуть певне смислове навантаження. Використання автором цих одиниць якнайкраще зображує

особливості побутового мовлення людей, надає йому колориту, значно прикрашає та урізноманітнює «полотно твору».

Оскільки у творі використовується волинський діалект, доцільно було б коротко охарактеризувати його. Так, зокрема, Ю. Громик вважає, що «західнополіський діалект не однорідний і включає три великі говіркові групи: **волинсько-поліські говірки** (центр та північ Волинської і північний захід Рівненської областей); **берестейсько-пінські говірки** (південь на центр Берестейської області Республіки Білорусь); **підляські говірки** (південно-східна частина Підляського та північно-східна частина Люблінського воєводств Республіки Польщі) [84]. Приклади лексичних діалектизмів у творі: *гапонці, боцюни, цимоло, сабанила, гвер, куфайка, марець, петрусь, сьонне, гицелі, перебиранці, свето*. Кількість діалектизмів такого типу складає приблизно 40 відсотків від загальної кількості досліджених одиниць.

Полонізми.

У більшості мов світу запозичення з польської мови відзеркалюють відповідні реалії або предмети національної культури. Оскільки тривале перебування більшої частини України в складі польської держави призвело до появи великої кількості полонізмів у лексиці сучасної української мови. Польські запозичення можуть бути як загальноживаними лексичними одиницями, так і діалектизмами та екзотизмами. Слід зазначити, що навіть багато полонізмів не є суто польським надбанням, а походять від праслов'янської мови і мають відлуння в староукраїнській та давньоруській мові

Оскільки письменник родом із Волині, а точніше з села Згорани, що розташоване неподалік Польщі, то цілком логічним бачиться використання у текстах полонізмів. Особливо велику кількість запозичень із польської мови має твір «Століття Якова». Це пояснюється тим, що дія твору відбувалася в часи, коли територія Волині була під домінуючим впливом польської республіки. Польською

мовою послуговуються та здебільшого спілкуються не лише поляки, але й українці, що є наслідком чужорідного мовного впливу на регіон.

На думку Л. Пулатової «очевидним є той факт, що у ХІХ ст. польська мова виступала активним посередником у запозиченні великої кількості слів, особливо на побутовому рівні. Частина полонізмів навіть передані без жодних фонетичних змін, особливо тих, які вжиті в початковій формі або коли їх польська фонетична й граматична форми збігаються з українськими. Більша ж частина полонізмів вводяться в тексти із пристосуванням до українських звукових і граматичних традицій» [59; 231]. Наприклад: *постерунок, естем, майтки, к'яти, пулодзона, мілосць, мещизна, жонка і тд.* Кількість одиниць такого типу складає приблизно 30 відсотків від загальної кількості досліджених одиниць.

Просторіччя, обценна лексика, вульгаризми.

Просторіччя, обценна лексика, вульгаризми – це різновид інвективної лексики (від латинського *investive* – лайливий), яка вживається як заміник фізичної агресії або як емоційний розряд, що виникає під час сильного психічного напруження. Інвективна лексика (образливі слова, лайки) з вербальним та невербальним компонентом є проявом брутального порушення етикету мовлення. Слід додати, що така ненормативна лексика, як правило, частіше використовується чоловіками та пов'язана з сексуальною складовою або сферою стосунків.

Так, зокрема В.Лис досить яскраво демонструє реалії життя за допомогою ненормативної лексики. Незважаючи на досить літературно-культурний виклад твору, головні та другорядні герої твору говорять досить просто, але при цьому специфічно, як власне й притаманно було місцевим жителям. Інвективна лексика в творі не лише додає колориту, а й змушує звернути на себе увагу незвичністю свого використання. Тут уживається не лише традиційна обценна лексика, а й специфічна регіональна. Таким чином діалектна основа та фонетика можуть накластися й створити незвичайну лексему. Наведемо декілька прикладів

уживання такої лексики: *сука, хвойда, опецько, селюк, слизняк, цяця, вирва, гузниця, дупа, дупця і тд.* Кількість одиниць такого типу складає приблизно 20 відсотків від загальної кількості досліджених одиниць.

Історизми.

Історизмами називають слова або словосполучення, які означають події, що відбулися в минулому. Це також певне лінгвістичне поняття про слова, що означають зниклі предмети, явища тощо, які належать до пасивного (маловживаного) словника і переважно не мають синонімічних відповідників у сучасній українській мові. Саме тому історизми дуже часто плутають із архаїзмами, якими називають застарілі слова, а не зниклі явища, на відміну від історизмів. Із двох досліджуваних творів найбільшу кількість історизмів має «Століття Якова», зважаючи, що дія твору відбувається 30-х роках 20 століття. Приклади історизмів: *пан-хлоп, селянин, граф, верства* і тд. Кількість одиниць такого типу складає приблизно 10 відсотків від загальної кількості досліджених одиниць.

2.2 Лексичні діалектизми

«Одним із шляхів збагачення будь-якої літературної мови є діалектна лексика. Потрапляючи в художній текст, діалектизм перестає бути звичайним говірковим елементом. Він одразу набуває додаткових смислових та естетичних відтінків, різко контрастує з літературно-нормативною організованістю цього тексту й через те стилістично увиразнюється» [34;166].

Ми також погоджуємося з думкою дослідниці, оскільки діалектизми й справді є маркером української самобутності, харизми та нетривіальності.

Ю. Громик наголошував, що «Діалекти – основа, на якій було сформовано загальнонаціональну літературну мову, джерело, яке здатне органічно жити мову питомим матеріалом, що особливо важливий у часі актуалізації чужомовних запозичень, які здатні руйнувати мовну систему. Діалектні слова, словоформи,

варіанти – це унікальне надбання нашого народу, зрештою, відображення мовного колориту кожного краю. Тому народне мовлення треба берегти, вивчати, шанувати» [84].

Ю. Громик також поділився своєю думкою щодо зображення діалектного мовлення у книгах В. Лиса. Так, зокрема, в творчості автора справді можна простежити численні використання діалектних слів. Проте, як зауважує дослідник, не варто думати, що письменник відтворив усі притаманні риси мовлення, оскільки все ж таки це художній твір а не нарис із діалектології: «Із метою створення ефекту природного народного мовлення, для відображення місцевого рельєфу, побуту і господарювання Поліщуків, Володимир Лис активно використав говіркову лексику, зокрема назви одягу і суміжних понять: меблів, кухонного начиння, страв і напоїв, побутового приладдя, знарядь праці, найменування людей за фізичними, психічними та іншими ознаками, анатомічних та фізіологічних понять, транспортну лексику, флоро- і фаунономени, назви особливостей поліського рельєфу, суспільно-політичну термінологію, дієслівну та абстрактну лексику тощо. Точного відтворення всіх рис волинсько-поліської говірки в текстах письменника, звісно ж, немає; автор, зрозуміло, і не ставив перед собою такої мети (художній твір, зрештою, – не діалектографічна праця)» [84].

Найчисельнішою групою лексичних діалектизмів у творі «Соло для Соломії» є іменники, які можна розділити на кілька тематичних груп. Виразно представлені у романі назви людей за віком і родинними зв'язками. Саме ці діалектизми допомагають краще відчувати атмосферу родинних стосунків волинян: «політок – одноліток; гицелики – діти; товарки – подруги». Наведемо приклади: «Сказала товаркам, що так вона схотіла, щоб була ще їдна дитина, братик ци сестричка для Марусеньки» [39;304], «Никому й не признавалася, бо ж підліток, політок, пуцьверіньок» [39;182]. Від загальної кількості лексичних діалектизмів, іменники складають близько 70 відсотків.

Є й група лексичних діалектизмів, які використовуються для позначення предметів домашнього побуту. Так, зокрема, це лексеми, які яскраво підкреслюють місцевий колорит, допомагають автору правдиво показати повсякденне життя волинян того часу: паволока – коштовна привозна тканина (у стародавній Русі); *шкалик* – невелика склянка для горілки, чарка; *циберка* – дерев'яне відро; *городник* – дерев'яна лопата для скопування землі. Наведемо приклади: *«Василько докидав часом і своє якесь слово, тико очі в нього наливалися сумом все більше, таким сумом, що як вода з наповненої циберки, на ноги проливається, мокрить і холодить, шпори в пальці заганяє – все те Соломія-сестра добре бачила»* [39;207], *«Теперка мусили хлопці зі шкаликом горілки та огірками прийти»* [39;93], *«Руки, як два городники»* [39;193].

Також В Лис урізноманітнив навіть лексичні діалектизми, які позначають звичайні господарські будівлі, (кімнату, будинок, будівлі та місця суспільного призначення) які не викликають особливої зацікавленості, або не суттєво впливають на літературне полотно твору: хата – кімната; нужник – туалет, куперація – магазин; постерунок – поліцейський участок; шосейка – дорога. Наприклад: *«Вийшли в другу хату, й там, зітхнувши пару раз, зімкнувши, а потім розімкнувши пальці обох рук, Гордій почав свою мову»*. [39;324], *«Та дайте догубурети, бо за вами ни тико до нужника ци до балії з водою не втикнешся, али й у мові насінне не встромиш»*. [39;86], *«Та ж зранку до куперації пішла»*. [39;158].

Роман «Соло для Соломії» містить ще й діалектизми, які є специфічними назвами місцевості, рослин і тварин (флоро та фауномени), явищ природи: лагодзінки – ягоди; кукіль – однорічна трав'яниста рослина; ланка – широке поле; диньки – гарбузове насіння; боцюн – лелека; поволока – негустий туман; темінь – те саме, що темнота. *«Вони садили диньки по бульбі»*. [39;211], *«А ще паволока їхні очі облягала»* [38;316], *«Онде силует крізь темінь проступає»* [39;79].

Ще однією доволі чисельною групою у романі «Соло для Соломії» є дієслова. Часто вони творять синонімічні ряди. На позначення слова «йти» письменник використовує діалектизм «потрюхикати», що означає швидко іти.

Також автор значно урізнобарвлює слова напозначення рухової активності, оскільки у творі можна зустріти ще декілька діалектних синонімів до цього слова. Наприклад: *видибцяти – йти маленькими кроками; шуснути – швидко, квапливо ходити; висипати – вибігти; посагонити – іти швидко, розмашисто, майже бігти. «Може, прожив би й більше, якби раз не потрюхикав за чужими гусьми, що залізли в город»* [39;327]. Дієслово «бити» представлене у творі такими діалектизмами: *тернути, тузнати*. Наведемо приклади: *«Ну, Соломійка в боргу не лишилася – кулачком братикові межси плечі тузнула, хай знає, як смішки на вгороді продавати»* [39;91].

В окрему групу можна виділити лексеми для позначення рухів чи процесів: *пуждати – почекати; гуцикати – підкидати на руках, на колінах (дитину і т. ін.); тарагунити – нести; споритися – робити швидко; роїтися – збиратися, купчитися; погандріітися – випити, посвяткувати; капіж – крапати; стріти – зустрічати; уздріти – зустріти, випадково натрапити*. Наведемо приклади: *«То знаєте, як швидко діло йде, робота споритьсь, і ось уже крокви зводяться, і квітку на кроквах ставлять»* [39;197], *«Якщо в Святім Пісьмі є й така любов, то хіба гріх те, про що я думала? - роїлося в Соломіячиній голові»* [39;94].

Різнобарвними також є діалектизми для позначення станів і почуттів: *упитися – втішатися чимось; відбатькувати – лаятися; погрумнічати – погідувати; ворохобитися – непокоїтися; понести – завагітніти; кпити – глузувати; сабанити – сваритися; знимагати – втрачати силу, почувати себе хворим; скніти – животіти, вести бездіяльне життя, сипнуло – охопило неприємне відчуття; довгарати – заважати, мучити, бентежити; кресонутити – гнівно, сердито дивитися*. Наприклад: *«Любка цієї осені вже й понесла»*. [39;89], *«Дорогою ж тепер з Соломійки кпили – хі-хі та ха-ха – кого ж ти вибереш?»* [39;58].

Прикметники також є яскравою специфічною групою діалектизмів. Вони розширюють мову роману, роблять її об'ємною та милозвучною: *«контетна – вдатна, та, що зважає тільки на свою думку; малейка – мала; аліганцька – інтелігентна, делікатна; оцибенська – фальшива; груба – вагітна; гінкіший – гнучкіший; генчий – інший; ваговитий – змістовний, авторитетний; шарубкий – шаршавий, шорсткий; затхлий – сповнений неприємного запаху, гнилі, смердить.* Наприклад: *«Мов на малейку дитину»* [39;167], *«Раз тихенько шкарубкими пальцями неїну долоню пошкрябав»* [39;100], *«Мало, мало тобі дурної, оцибенської Руфки?»* [39;207]. Їх кількість становить приблизно 15 відсотків від загальної кількості досліджуваних одиниць.

Ще однією групою лексичних діалектизмів у романі «Соло для Соломії» є прислівники: *зновика – знову; шмитше – швидше.* Наприклад: *«Ну й зновика тиша в хаті на покуть сіла».* [39;87]. Їх кількість становить приблизно 5 відсотків.

2.3 Полонізми

Як уже було зазначено раніше, найбільшу кількість полонізмів містить твір «Століття Якова». Основним джерелом запозичень з польської мови було середовище, в якому виростав письменник, адже прототипами героїв цієї книги були земляки автора: *«Так, абсолютно кожна книга сплетена з чийхось доль. Життєвий шлях – це стартовий майданчик, перший поштовх для письменника. Те ж «Століття Якова», у якому переплелися долі чотирьох людей: і мого діда, і односельця, і старожила Івана Ухи, ще одного чоловіка, який пережив концтабір.... Саме у розмовах з людьми, які я вів понад 30 років, «підслуховував» неймовірні сюжети»* [41].

Полонізми у творі переважно представлені іменниками. Для чіткішого розуміння є необхідність перекласти неочевидні і не однозначні полонізми: *фана – прапор, корка – донька, мецизна, кобета – чоловік та жінка, естем – я є, іден – один, штири – чотири, гербата – чай, к'яти – квіти*

Наведемо приклад у творі:

– іменники: **камізелька**: «Камізельку чи як там по-теперішньому називається те, що під маринарку піддягають, латав» [40;59], **жолнєжі**: «Геть не панське, просте у нього поводження з жолнєжами-уланами, багато з яких родом з Волині, звідки і його князівська світлість», [40; 67, 96], **мнєсо** [40;68], **кобіта** [40;74], **мілосць** [40;74], **фана** «Кінь у того незвичної масті – не буланій, а чисто червоний, наче тая фана, що колись, у двадцятому році, коли прийшли червоні, місяць майоріла над їхнім селом». [40; 67], **менщизна і коб'єта**: «Почуття між чоловіком та жінкою. Менщизна і коб'єта. Почуття... Яке воно – світле, темне?» [40;96], **гербата**: «Сміхотулька каже, що вона живе в цьому палаці, он в тому лівому крилі, у флігелі. Раптом пану жолнєжу захочеться доброї кави чи гербати?» [40;100], **жонка**: Ваша жонка, пане поручник, знана у місті шльондра. І я не раз їй добре... Та так, що нутроці з теї... Вона, пане поручнику..» [40;103], **валізкі**: «Тоді нех пан жолнєж бєже валізкі» [40;98], **блужка**: «Спідницю, а хоче ще й блужку» [40;117], **щєнстє**: «Як же швидко скончило ше наше щєнстє, муй коханечку» [40;126], **на свєтє**: «Толькі спробуй не вернутися. Найду могілу й викину твої поганія кості. Маткой Тарнобжегськой присягаюсь. Господи Боже милостивий, що ж то таке єстем на свєтє бялим?» [40;138], **жиця**: «До відзєня, пані Зоф'я. Щєнслівєго жиця» [40;153], **ойчизна**: «Зося сказала, що вона разом зі своїм чоловіком Якубом, капралом війська польського, який проливав кров за ойчизну у верєсні тридцять дев'ятого року, хочуть бути поруч з тими людьми, котрі знаходяться в церкві...» [40;155], **к'яти**: «Де у вас, прошу пана, можна купити квіти? К'яти, звісно, сказав Кишиштоф» [40;201], **памнєть**: «Вип'єм, жолнєж, за памнєть?» [40; 202], **джєчі**: «Свєнти Езусє...Джєчі...Мале джєчі» [40;202], **цурка**: «Моя... Цурка?» [40;203], **візитувка**: «Відставний полковник Собєський залишив маленький шматочок паперу. Візитувка. Якби довелось бути у Польці... Проше пана жолнєжа...» [40; 203];

– прикметники: **уродзона**: «І стала поруч з ним та, дивлячись пильно на матір і батька, що не знали, на якому світі чи в якому сні знаходяться, сказала урочисто, хоча й помітно хвилюючись, хоч і гасячи це хвилювання, що вона, уродзона шляхтянка Зоф'я з роду потомствених польських шляхтичів М'ялковських...» [40; 96, 109], **аліганцька**: «Вона осталася. Осталася й крок за кроком, день за днем почала перетворюватися із гордої, зманіженої, аліганцької красуні-шляхтянки на поліську селянку». [40;117], **бялим**: «Маткой Тарнобжегской присягаюсь. Господи Боже милостивий, що ж то таке єстем на свете бялим?» [40;138], **добжі**: «Вельми добжі імена, – пан майор Кшиштоф Собеський приклав руку до своєї конфедератки». [40;139], **щенслівего**: «До відзенья, пані Зоф'я. Щенслівего жиця...» [40;153];

– дієслова: **мувите**: «Такого в тотему селі ще не бувало і, мо', й не буде, а я ж прожив на віку шість десятків як-не-як і штири десятки літ у цеїх богом забутих Загорєнах, як ви мувите». [40;50, 112], не позостає [40;69] – п. nie pozostawiać, **єстем**: «Хотів би спитати, що то єстем любов? Коханне... – вимовив так, що аж самому мулька стало. – Мілосць повашем? І цо таке єстем кобіта, пане капітан?» [40;74], **беже** [40; 98], **розмавяць**: «Проше пана, Зоф'я М'ялковська. Проше Пана, полячка, шляхтячка і католичка. З кім мам зацїт розмавяць?» [40;153], **хце**: «То цо хце ясна пані? – вже з теплою ноткою в голосі спитав капітан» [40;155], **спаліць**: «Возьмі, возьмі, оно муші шє не спаліць, – кричав чоловік». [40;162];

– прислівники: «завше» [40;95] – п. zawsze, «ліпше» [40;136] – п. lepiej, вечором [40;136] – п. wieczorem;

– числівники: **їден** [40;12,141] – п. jeden, **штири** [40; 67, 175] – п. cztery; Подекуди є і службові частини мови: **альбо** [40;50] – п. albo, **юж** [40;50] – п. już, **нех** [40; 69, 98].

2.4 Просторіччя, обценна лексика, вульгаризми

Якщо говорити про використання такого виду лексики в художній літературі, то її використання мотивоване, передусім, експресією. Автор таким чином нерідко прагне викликати емоцію в читача. Також вживання просторіччя покликане для опису складної психологічної ситуації, або реалії сільського побуту. Застосування просторічної лексики, яка доповнює загальний високий емоційний настрій художнього викладу, може вказувати на ставлення автора до того, що зображується у творі, а також виконувати роль засобу мовної типізації та індивідуалізації персонажів у монологах та діалогах.

На думку Н. Єльнікової «єдиного визначення терміна «просторічна лексика» у сучасній лінгвістиці немає. Просторічними називають ті слова, що перебувають за межами літературної мови (уживаються без дотримання лексичних, граматичних, орфоепічних норм), забарвлені експресивно, мають відтінок, згрубілості, спрощеності. До просторічних лексем відносимо слова деформовані, що не відповідають літературним нормам, а також вульгаризми, які вирізняються експресивністю й оцінністю» [18].

О. Пономарів до просторіччя відносить: «слова, перекручені з погляду лексичних норм, слова з різко зниженим експресивним забарвленням, невмотивовані росіянізми, вульгаризми (лайки, прокльони, прізвиська)» [58; 176]. Можна спробувати охарактеризувати просторіччя за типологією О. Пономаріва у творі «Соло для Соломії».

Просторічна лексика може вживатися не лише в побутовому мовленні, а й у художньому тексті для кращої передачі експресії головних героїв, а також їх дуальних почуттів - гніву чи радості, щастя чи смутку тощо.

Дослідниця Н. Єльнікова зазначає: «Просторічна лексика – це характерна ознака мовлення безграмотних носіїв мови, хоча елементи просторіччя можуть застосовуватися й освіченими особами для згрубілого, зниженого зображення елементів думки. Дехто із дослідників вважає, що просторічні слова у мовленні

мешканців села свідчать про розмивання меж між просторіччям та діалектами. Більшість науковців погоджуються із тим, що просторічна лексика – характерна ознака мовлення мешканців міста. Лексичний склад сучасного просторіччя може поповнюватися різними джерелами: розмовна-просторічна лексика, діалектно-просторічна й жаргонно-просторічна лексика, яка вирізняється функціонально-стилістичною кваліфікацією» [18].

В. Лис у творі доволі рідко послуговується цією лінгвістичною категорією в мові, особливо тоді, коли це не є пряма мова або роздуми героїв, але є декілька винятків. Зазвичай він користується неформальними словами з менш вираженим емоційним забарвленням, що описують людей або дії. Наведемо приклади вживання: зарепетували - закричали, розпатлана - нерозчесана, заверещала - закричала, схарапуджено - злякано, язичниці - пліткарки, дівчак - юнак та ін. Наприклад, автор дає характеристику голові колгоспу Басюті: *«Бицюра Басюта, що вже не одну жінку ни тико облапав, а й змусив саму до контори прийти.»* [39; 263]; *"...той халамидник, хоч і не малий вже, а парубок-підстарок..."* [39; 91], *"не такий він вже й селяк, обтесався тут, чому б і ні."* [39; 201], *"нивроку опецько"* [39; 228], про синів Антона: *"які козарлюги ростуть!"* [39; 25] Просторіччя на позначення дії або процесу вживаються рідше, зокрема: *"Та раптом крізь той рейвах дзвінке дівчаче: - Пустіте Василька!"* [39; 37].

Використовує автор і невмотивовані росіянізми, які були і є характерними для побутового мовлення волинян: ждати - чекати, рожденіє - народження, розволновалась - розхвилювалася, время - час, женську - жіночу тощо. Можна навести ще й приклади речень і суржиковими елементами мовлення: *"І незважаючи на опір матері - селянка, не рівня - таки добився свого, стала Зориця, худюща, али з великими очима, інженерською невісткою."* [39; 48], *"Казали, що лишивши їх удвох, тая Луциха наслала те, чого колись від покійної бабусі своєї навчилася, вроки, око повелітільне, що людину змушує робити те, що тая відьма схоче."* [39; 50], *"Тарас вернувся з бомажкою-повісткою."* [39; 55].

Описані приклади демонструють, що більшість лексичних просторіч використовується автором як в контексті невласної прямої мови, так і в випадках поєднання його мови з мовою персонажів. Просторічна лексика також використовується в описі портретів героїв, що надає тексту більшого колориту й створює органічність їх характеристики з мовою дійових осіб у романі. Крім того, просторічні вирази використовуються, коли роздуми героя резонують із роздумами автора, створюючи певне літературне полотно для подій, ситуацій у часі та зображень, які творить митець за допомогою мовленнєвого діалогу.

Просторічна лексика в мові персонажів значно різноманітна. Залежно від обставин та різних ситуацій у житті, ті самі люди використовують різну лексику, часто звертаючись до просторічного словотвору. Властивостями такої лексики є зниженість, неформальність та грубуватість мовлення, яка переважно використовується усно.

Також у творі «Соло для Соломії» один персонаж може послуговуватись визначеним набором згрубілої лексики, таким чином в уяві малюється його психологічний портрет, або це дає глибоку вичерпну характеристику його образу.

До просторіччя, як ми уже зазначали, належать, зокрема слова, що в звуковій будові не збігаються з літературною нормою, тобто загальноживані слова, що сходяться лише фонетикою. Коли люди чують слово, часто іншомовне, вимовляли його так, як зрозуміли, або за аналогією до якогось уже відомого поняття. Відображення даного явища у романі В. Лиса "Соло для Соломії" створювало водночас і комічність подій, і відображало тогочасні реалії. Якщо брати до прикладу лише мову головної героїні, то можна побачити дуже багато зразків уживання лексики: *"Той окіян за наше озеро більший? - наївно питала Соломійка."* [39; 43], *"Пан навчитель є велика дупа."* [39; 46], *"Можже, не одправлять на той хронт."* [39; 68], *"Він каже, тоді гамериканці допоможуть, - Соломійка таки не витримала і своїх п'ять грошів у балачку вставила."* [39; 87], *"Який такий сюрприз? - Соломія на торг великі сині блюдця-очі виставляє."* [39;

219]. З уст інших персонажів звучать не менш яскраві зразки просторіч цієї групи, зокрема: «*Ни все ж Руфці чоколяди великою ложкою до рота носити та вершки збирати*» [39; 198], «*Гарнізувати, - хором видихують.*» [39; 220], «*Тико ж всі не вліземо у вашу ахтанабілю*» [39; 222], «*Панська любов аліганцька, як цукерка, озвалася Рипина.*» [39; 223], «*Куди ти, Соломко, я сам до фершала збігаю, - почувла братові слова*» [39; 270], «*Товариш Сталін, наш великий руководитель і вождь умер. По радіві передавали*» [39; 278].

Як відомо, у власне українських словах не вживається початковий голосний е, приголосний ф, не буває збігу двох голосних. Тому і персонажі "Соло для Соломії" вимовляють їх по-своєму - аліганцький (елегантний), радіво (радіо), хронт (фронт), окіян (океан) тощо.

Використовує автор у діалогах назви живих істот для характеристики одним персонажем іншого. Наприклад, «*Зміючка, - подумала Соломія про невістку*», «*Тільки зачепи, слизняк*», «*Що вона тобі сказала, цяця видра?*», «*Чим проти цього бугая?*» [39;127] тощо. Різко зниженого забарвлення набувають у романі й деякі іменники. Наприклад, зневажливе ставлення до людей передається через уживання в тексті таких іменників як *підстилка, цяця, вирва, селюк* та інші: «*Бач, вона благородна цяця*» [39;165], «*До тієї вирви?*» [39;213].

Варто виокремити серед цього широкого спектру просторічних слів вульгаризми (від латинського простий або брутальний), які вживаються письменниками задля характеристики низького культурного рівня героїв роману або задля надання твору особливого колориту. В ліричних творах вульгаризми зустрічаються досить рідко, але яскраве емоційне забарвлення і використання вульгарних виразів привели до їх широкого застосування їх у прозі Володимира Лиса. Брутальні слова стають засобом вираження різних емоцій та психологічних станів персонажів, а також розкривають їхнє ставлення до інших дійових осіб, описують мовні особливості героїв та інше.

Застосування брутальних слів здається цілком природним в усному мовленні людей у певних ситуаціях, оскільки вони мають свою обґрунтованість та цілеспрямованість у творі. Відповідно, вони втрачають свою вульгарність та навіть допомагають побудувати більш кращу комунікацію між людьми. Один з найяскравіших прикладів - лексико-семантичне поле слова "сідниці". У тексті твору автор подає такий синонімічний ряд поданої лексеми: гузниця, дупа, дупця, душиця тощо. Наведемо зразки із тексту: *«У губи, в шию... А схотіла б, то і в гузницю...»*, *«Пан навчитель є велика дупа»* [39; 46], *«Хоч Вірка твоя – файна жінка. І дупцю чималеньку викохала»*, *«Іден раз тико мене Юрчик мій попругою сперезав по душиці дурній»* [39; 123,]. Є і в словах цієї групи іменники з суфіксами згрублості -исък-, -ищ-, що характерно для більш згрубілої лексики: ручища, лапища, очища, плечиська, язичисько тощо. У роман автор вводить їх для більш колоритної характеристики зовнішності, рідше характеру персонажа.

Іменників, що вживаються на позначення зневажливої характеристики жінки також достатньо: *лярвисько, смарката засланка, зараза, лярва, курва, сука, хвойда*. В текст ці слова вливаються досить гармонійно і додають реальності подіям, що відбуваються. Наприклад, *«До того лярвиська поїдеш?»*, *«Як то Василькові з тою заразою?»*, *«Я не лярва, - вимовила Соломія вголос»* [39;240] тощо. «У складі вульгарної просторічної лексики виокремлюються грубі лайливі слова – інвективи (від інвектива – гострий викривальний виступ, різке звинувачення, осуд когось» [24; 45].

Ці одиниці, притаманні живій розмові, передають негативну оцінку, несхвалення, емоційну реакцію людини. Значна частина таких стилістично знижених слів має підвищену експресивність та відображає грубо-зневажливе ставлення до об'єкта й перебуває на межі літературного слововжитку. Щодо інших інвектив-назв осіб, то тут їх теж достатньо: *виплодок, самашедці, сморчок прищавий, зволочі, поторочче, слизняк, анциболот, погань* тощо. Наприклад, *«Гандрія він, бач, анциболот, святкував...»*, *Зволочі», - сказав Антін, коли вийшли,*

- *Хоть би сина не чіпали, поторочче*», *«Щось він тебе не уважає, сталінський вишкребок*», *«Що? Цюю погань?»* [39;57] та інші.

Автор також використовує групу просторічної лексики, включаючи росіянізми. Ця лексика не має умотивованого вживання в українській мові. Але, на жаль, була поширена через належність Волині до Російської імперії. Слід зазначити, що автор, передаючи російські слова на письмі, користується спрощеним транскрибуванням українськими літерами, що відповідає дійсній російській вимові. Російська лексика в мові українців є такими, що проникають до мови звичайних селян і не завжди сприймаються як чужорідні. Вони стають певним способом самовираження малоосвічених людей, які не володіють російською мовою, але чують нове слово та вживають його у власному трактуванні: *«Пітербурх - Петербург, болезні – хвороби, ружо - зброя, месность - місцевість, тища – тисяча, дікалони – одеколон»* тощо.

У тексті роману знаходимо такі речення у мові персонажів із невмотивованими росіянізмами: *«Не людське то діло – наперед у женську середину заглядувати»*, *«Мусиш його вилікувати. І од болезні душевної, і од туги за життем, яке було в тего чоловіка»*, *«Кума Мотрунка казала, сама бачила, до сельсовета пудходила, коли ж зовсім близько – гах»*, *«Ну, я так для сельсовета - лукаво сказала Настя»*, *«Я то теперка твоя фамілія, Соломко?»* [39;127] тощо.

Суржикові елементи, які використовуються у мові персонажів з Волині в романі "Соло для Соломії", не просто служать для вираження певних збільшено-грубих або зневажливих відтінків деяких слів. Вони є повноцінними словами їхньої мови і використовуються відповідним способом.

У романі "Соло для Соломії" Володимира Лиса зустрічається значна кількість слів та словосполучень, які відтворюють соціально-політичну епоху того часу та характеризують побут, стиль життя персонажів роману. Так, зокрема, цю функцію виконують росіянізми (русизми або русицизми), яких у романі зустрічається значна кількість. Вони являються собою мовні звороти, які були або

запозичені з російської мови, або побудовані за зразком російських словосполучень. Для території, де відбувалося дійство роману, такі слова є екзотизмами, оскільки вони більше характерні для російськомовного ареалу, хоча частково запозичені з давньоруської мови. Для цього існує кілька причин.

Насамперед, дійсно, частина слів була характерна для цього регіону. Так, зокрема: «народження-рожденіє».

По-друге, Радянський Союз насаджував нові мовні одиниці в мовлення людей, а місцеве населення трактувало їх по своєму.

І наостанок, у романі зустрічається велика кількість російських солдат, які використовують спілкуються на просторіччі. На фоні роману складається враження, що росіянізми схожі на вульгарзми, використовуються здебільшого в мові російських солдат та викликають певну відразу до них.

Одним із прикладів такої лексично-грубої мови є ситуація, коли солдат приходить на подвір'я до Соломії та Павла: «- *Красивая молодуха. - Пойдьош со мной? Врага-хвашиста біть? - Я заміжня, - каже Соломійка, в якій терпнуть кінчики пальців на руках. - Ну і што? Муж, небось, бандьора? - Що ви-те, пане... - Панов нет. Так кто твой муж? - Хазяїн. Християнин. - Хазяїн? Кулак? Изба у вас недурственная... - Прості ми люди, па... Товаришу партизан... - Боїшся? - Не бойся, я сладкій. Ми, сибірські, парні гарячіє. - Ну лади... Чорт с вамі... Шльопнуть всегда успеется, если таким горячим будеш... Да і молодка больно у тебя пригожая... Жаль ліцо слезамі портить... Смотри, стянут, а то й сама убежит... Ха-хаха...» [39; 224].*

Як бачимо, автор використовує зневажливу передачу російських слів за допомогою українського алфавіту, щоб підкреслити зневажливе та глузливе ставлення солдатів до людей, із якими вони спілкуються.

Якщо брати до уваги твір «Століття Якова», то невмотивовані росіянізми переважно використовуються у розмовах між дівчиною та головним героєм. Це пояснюється тим, що дівчина, можливо, погано володіла українською та приїхала

з великого міста. Але в цьому контексті її мовлення не сприймається як глузливе та зневажливе. Наведемо приклади використання в тексті: «Дед... ти сволоч... умира... дед», «уході, дед... уходи, забі... забірай свою... свой вонючий мак», «ходи, дед, покайфуєм», «дед, черві лаят... Почему у тебя так много червей? I таких больших.... О, да, твоя голова оторвалась... I моя тоже... Смотри, как летают... Хватай, а то улетят... Дед, хватай» [40;17-18].

2.5 Історизми та архаїзми

Історизми пов'язані з використанням лексем або виразів, які належать до певного історичного періоду або відносяться до конкретної історичної події, культури, технології тощо. Вони є своєрідними "маркерами з минулого", які вживаються в сучасній мові з метою нагадати про певний історичний контекст або створити атмосферу певного часу.

На думку Ю. Соловйової «історизми як один із пластів застарілої лексики не лише проливають промінь на світогляд людей, що жили в минулих століттях, а й позначають поняття, які існували колись, а зараз – ні. Тобто саме історизми дають нам змогу зануритися в минулі епохи й подивитися на світ очима людей, які жили в ті часи» [65].

«Набагато тоншим способом історичної стилізації, що потребують від художника більшої майстерності, виступають семантичні історизми та архаїзми. Несучи в собі певні смислові зв'язки з сучасними мовними формами, будучи в більшості випадків стилістично нейтральними, семантичні застарілі лексеми вільно входять у розповідну канву твору, звертаючи на себе увагу тільки в певному контексті» [9;3].

Значення історичних та архаїчних форм певних лексем досить важливе і здатне не лише наповнити новими знаннями, але й продемонструвати первісні уявлення людей про певні речі та їх номінації.

Дослідниця Г. Гайдученко вважає, що «втрата слова або того чи того його значення – результат тривалого процесу архаїзації відповідного мовного факту. Пасивний словник живої мови – відкрита система, кількість її одиниць необмежена. Кордон активного і пасивного словника рухомий. Така рухомість мови і її здатність змінюватись дають їй змогу виконувати складні і різноманітні функції, сприяючи більш удосконаленому відображенню явищ дійсності, і перебудовуватись поступово, разом з перебудовою того суспільства, яке обслуговує мова» [9;1].

Г. Гайдученко пояснює роль та відмінності архаїзмів та історизмів а також їх значення для вживання у художньому тексті: «Як елементи пасивного словника, архаїзми та історизми виявляються маркованою категорією завдяки своїй часовій відокремленості. Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива їм часова приуроченість виділяють застарілі слова серед інших стилістичних категорій, роблять їх цінним засобом художнього зображення дійсності. Через те, що вони рідко вживані у мові, архаїзми та історизми яскраві, своєрідні, контрастні іншим загальноновживаним лексемам, і тому вносять у текст певне емоційне напруження. Архаїзми в художньому тексті перебувають у актуальнішій стилістичній позиції, ніж історизми, тому що на тлі своїх нейтральних синонімів їх незвичайність, експресивність здаються більш випуклими, і стилістичний вибір падає переважно на архаїзми» [9;2]. Погоджуємося з думкою дослідниці, адже справді архаїзми можуть внести в текст або певну емоцію або відповідне художнє зображення дійсності. Оскільки архаїчні лексеми рідко вживаються в побутовому мовленні, їх зображення в художньому тексті привертає увагу та створює певне зацікавлення та бажання дізнатись його значення.

«Одним із основних чинників, які визначають відбір виражальних засобів, є принцип історизму, який потребує наявності у творі на історичну тематику „справжніх слів епохи”, до яких і належать історизми та архаїзми. Історизми більш чітко закріплені за певною історичною епохою. Вони виступають у тексті в

ролі темпорального показника, що відносить зміст твору до певного реального часу, тобто в ролі тих особливих мовних засобів, що співвідносять зміст тексту з певним реальним часом» [9;3].

Використання авторами в своїх творах історизмів та архаїзмів дає розуміння того, що письменники мають досить глибокі історичні знання, адже часто послуговуються лексемами, невідомими широкому загалу. Натомість це дає читачу звернути увагу на невідомі історизми і бажання дізнатись про значення тієї чи іншої лексеми. В. Лис у творах «Соло для Соломії» та «Століття Якова» вживає досить багато історизмів та архаїзмів. Дія у творах відбувається в 30-ті, 40-і роки ХХ століття, отже автор як мінімум вживає імена тогочасних історичних діячів, як максимум – власне історичні лексеми, якими послуговувались у часи Голодомору, Другої світової війни та інших історичних подій.

Під час опрацювання творів В. Лиса, а саме «Століття Якова» та «Соло для Соломії», можна послуговуватись класифікацією І.Білодіда, і умовно поділити історичну та архаїчну лексику на групи:

Семантичні групи історизмів:

1) слова, що характеризують соціальний стан, місце людини у суспільстві: пан хлоп, хлоп-селянин, граф. *«То хіба я не можу юж пригостити такого пана хлопа якоюсь чаркою виборової?»* [39;50]. *«У панському, як і державному, полювання для 52 хлопів-селян було суворо заборонено»* [40;56]. *«Граф давно пропонував їй поїхати до батьків на Варшаву»* [40;122];

2) назви колишніх урядових і військових чинів, адміністративних посад: отаман, солтис, поліцай, староста, жовніри, князь, ординарець, улан, кавалерійський полк. *«І бачили, як вийшли два ни то отамани, ци як їх назвали – наш і польський»* [40; 36]. *«Нехай хоч сотня Петрів, Федотів, солтисів і поліцаїв приходить, і забирають ци вбивають. Його життя, його душа кудись відлетіла. Вчора, а може, минулої чорної ночі, а може, й ще раніше. Відлетіла, він відчуває страшну безбережну порожнечу, серед якої сам-один затято махає сокирою»*

[40; 47]. *«Тиміш — батько, а через них, представників двох найбагатших у їхньому селі родин і до влади близьких — тих же старосту, солтиса, крізь витрішкувату душу (хіба душа такою буває, майнула думка) цього поліціянта тая влада простягалася й до чогось невидимого й неловимого, що витало й над цими чоловіками, й над їхніми душами, й землею, яку вони топтали»* [40; 50]. *«Після тої зустрічі й любощів у лісі Яків рушив за Буг на заробітки, бо не міг далі лишатися в селі, а в жовніри брали тільки у двадцять літ»* [40;61]. *«Двоє польських уланів — капітан, батальйонний командир князь Едмунд Радзивілл, і його ординарець, улан особливого кавалерійського полку Війська Польського Другої Жечі Посполитої рядовий Яків Мех»* [40;67]. *«Яків потрапив у кавалерію й дуже тим пишається»* [40; 67].

3) назви, що не існують наразі і стосуються установ і організацій: буцегарня, постерунок, більшовики, сірожупанники. *«І замість того, щоб сидіти в буцегарні альбо валється забитим полеськими хлопаками, найнятими за бутель пудпольного самограю, сей пан Якуб, нав би біблейський апостол, котрого таки звали Якубом, гуляє собі селом і посвистує, як холера, хоч і з темною хмарою в очах»* [40;50]. *«Його тільки викликали в постерунок, прочитали мораль і сказали, що має заплатити штраф за порушення громадського спокою»* [40;49]. *«Тую рушницю, не мисливську, а міцну воєнну, привіз Платон, батько Якова, із війни з більшовиками у двадцятomu році»* [40; 35]. *«Вони, сірожупанники, стояли вздовж вулиці з ружжсами коло ноги, а як машина спинилася, до плеча взяли»* [40;35].

4) назви колишніх професій: корчмарь, крамар. *«Пив чарку з Гершкових рук, дивився на корчмаря, а за його плечима впливав обрис ни то дерева, ни то жінки»* [40;51]. *«Али побачив крамар Гершко і вперше (вперше!) сам закликав до корчми, як за старою звичкою, ще з царевих часів, називали ту хатину, в якій мона було випити й закусити»* [40;50].

5) назви зниклих побутових звичаїв, давніх обрядів, релігійних свят: Спиридона Сонцеворота. *«Матір лишили - договорилися, що за тиждень, десь*

там на Спиридона Сонцеворота, й забере назад Яків» [40;192]. Варто також зазначити, що автор у цих двох текстах досить часто вживає назви не лише давніх релігійних свят, але й таких, які нині поширені в християнстві. Наприклад Великдень, Різдво, також згадується день Усікнення голови Івана Хрестителя. Загалом також автор згадує про немало біблійних подій, цитує заповіді через дійових осіб у творі.

б) назви старовинного чоловічого і жіночого одягу, взуття, головних уборів, які вийшли з ужитку: *мундир, хустка- шальоха, льоля. «Він дивився на ситу морду в мундирі, запакованого закони і параграфи чоловіка і подумав про силу, яку має жінка, з якою любився» [40;49]. «Запнута барвистою хусткою- шальохою – зелено - синє по чорному, у чобітках червоних і білих рукавичках» [40; 57]. «Її улюбленої коротенькій льолі, що ледь-ледь прикривала чарівні ніжки богині» [40;120].*

7) назви старовинних монет, грошових одиниць: *злотий. «— Штраф? Кілько? — спитав і подумав, що чого доброго доведеться за свою дурість якщо не з конем, то з підсвинком розпрощатися, бо ж грошей на господарці катма, чи й злотий нашкребеться» [40; 49].*

8) назви старовинних одиниць виміру і ваги: *верстов. «Вельми то здивували, бо ж воювали вже з поляками, до Луцька мало не приперлися, за верстов двадцять-тридцять од міста стояли вже» [40; 39]*

9) назви старовинного посуду: *кварту, брязкальця. «Влюбитися, як води кварту випити» [40; 22]. «Оті брязкальця, яких у нього зроду-віку не було?» [40; 50]*

10) імена і прізвища відомих історичних діячів: *Симон Петлюра, Юзеф Пілсудський, Сталін. «Наші з Петлюрою разом за поляками до Варшави пішли» [40;35]. «Потім не раз батько розповідав, як був свідком зустрічі у Луцьку головного отамана Симона Петлюри з польським зверхником Юзефом*

Піلسудським» [40; 35]. «- За Родіну, за Сталіна через мінне поле гнали, - нахмурився Яків» [40;178]

Лексичні архаїзми умовно можна поділити на:

1) лексичні архаїзми, або застарілі слова, що витіснені з мови синонімічними номінативами: *али, шкандалю, безпремінно, обійстя придибенція, совєтів, ліпше, совєтів, границею, кварту, схарапудилася. «І він дізнається: Улянка геть у всьому призналася Тимошеві, і за дитину будуцу, і за любовці в лісі, то так їй Федотиха розказала, він її побив, али не крепко, бо ж груба, вже дев'ятий місяць пішов, али сказав, що прощає, що любить Улянку, та й шкандалю не хоче, зате ж його, Якова, вб'є безпремінно, вб'є, навіть грозився на Холмицину поїхати та й там найти» [40; 62]. «Біля тину, що розділяє їхні обійстя, стоїть Улянка» [40;48]. «Не міг, от яка придибенція» [40; 46]. «І хоч він совєтів не любить, али то, може, й ліпше, там, за границею, поліція їх не шукатиме» [40; 42]. «Влюбитися, як води кварту випити» [40;22]. «- Що з тобою, Яшо? – Мама схарапудилася не на жарт, взяла його голову в свої руки, заглянула в очі» [40; 24]. «- Я груба, Яську. - Груба?» [40;32].*

2) словотворчі архаїзми, яким у сучасній українській літературній мові відповідають назви з тим самим коренем, але з іншими суфіксами і префіксами, наприклад: *розхняблених, загилити, видибав, політок*. Наприклад: *«Оленка провела його двоюрідного внука до старих розхняблених воріт» [40; 53]. «Той встиг вдарити ще раз, але Яків зумів вирвати дрючка і загилити в щелепу» [40;34]. «Тоді, пішла Федотиха, видибав Яків не своїми, начеб засудженими ногами з – за хати, матері в поділ ткнувся, чого вже давно не робив, бо політок як-не-як» [40; 23].*

3) лексико-фонетичні архаїзми, які мають дещо інакше звукове оформлення кореня або закінчення порівняно із сучасною українською літературною мовою, наприклад: *злотий, глинула, гріш до гроша*. Наведемо приклади: *«— Штраф? Кілько? — спитав і подумав, що чого доброго доведеться за свою дурість якщо*

не з конем, то з підсвинком розпрощатися, бо ж грошей на господарці катма, чи й злотий нашкребеться» [40;49]. «Коли ж Яків нагнувся над нею, став голову терти руками, глигнула очицями, сказала чомусь, як перше, російською» [40;53]. «До лісу Жечі Посполитої тильки не ліз, бо там, як зловлять, то підстрелити не підстрелять, а такого штрафиська впаяють, що очі на лоба літ п'яток будуть лізти, його відробляти, - чи то на роботах державних, чи збираючи гріш до гроша, аби придбати корівку чи й коня, виведених із хліва» [40;56].

4) фонетичні архаїзми – слова із застарілою вимовою окремих звуків, наприклад: «Весільний натовп ойкнув і сахнувся» [40; 41]. “ «- Ваша взяла”, - сказав Яків і пішов геть через гайок, який взявся хльостати його гілляччям по обличчі, по плечах» [40;34].

На противагу класифікації Білодіда Л. Шевченко подає дещо вужчу класифікацію історизмів.

1) слова, що означають предмети, які нині вийшли з ужитку, поняття, які стали неактуальними: махорка, рицаря, злого, монетки, льолі, кресув, воєводств, граф. «Яків повертає голову, відривається од стола, на якому кришив махорку» [40;13]. «Він повідомляв, що колись читав про наближеного до короля Болеслава Хороброго рицаря Пьотра М'ялковського!» [40;119]. «Дав навіть цілого злого традиційної двадцяти грошової монетки» [40;120]. «Її улюбленої коротенькій льолі, що ледь-ледь прикривала чарівні ніжки богині» [40;120]. «Це була ідеальна помста – віддаватися простим і грубим хлопам із кресув всхідних, східних воєводств, бо ж у корінній Польщі служили набранці саме звідти» [40;122]. «Граф давно пропонував їй поїхати до батьків на Варшаву» [40;122].

2) назви відомих історичних осіб: Петлюра, Ян Казимір, Сталін. «Наші з Петлюрою разом з поляками до Варшави пішли» [40; 35]. «- То ось мій паспорт, а ось наша родова грамота, видана королем Яном Казиміром» [40;155]. «- За Родіну, за Сталіна через мінне поле гнали, - нахмурився Яків» [40;178].

3) семантичні історизми – неактуальні наразі окремі значення слів, які активно продовжують уживатися в мові з іншими значеннями: староста, хустка-шальоха. Наведемо приклади: *«Тиміш — батько, а через них, представників двох найбагатших у їхньому селі родин і до влади близьких — тих же старосту, солтиса, крізь витрішкувату душу (хіба душа такою буває, майнула думка) цього поліціянта тая влада простягалася й до чогось невидимого й невловимого, що витало й над цими чоловіками, й над їхніми душами, й землею, яку вони топтали»* [40;50]. *«Запнута барвистою хусткою-шальохою – зелено- синє по чорному, у чобітках і білих рукавичках»* [40;57].

Окремим підпунктом також можна виділити вживання німецької мови. На відміну від невмотивованих росіянізмів, німецькі вживання тут є літературно правильними, оскільки носіями цих уживань є самі німці. Коли сюжет у книзі переходить на події Другої світової війни, німецького вживання стає дедалі більше. Солдати активно користуються своєю мовою у спілкуванні з місцевими жителями. Варто зазначити, що вкраплення російсько-українських лексем також присутня в мовленні німецьких солдат, проте коли вони спілкуються своєю мовою, це переважно правильне літературне слововживання. Наведемо приклади: *«Німець-вартувий наставив на нього автомата: -Век! Шісен!»* [39;140], *«Маршірен! Шнель! Русіше швайн!»* [39;158], *«Гальт! Кто єсть Руфіна? Отвічай! Шнель!»* [39;60], *«Найн! –сказав німець уже твердіше: - ду іст юде. – поворушив губами і додав уже на ламаній руській мові: - пойдьош к своїм. Встретітса. Муттер унд фатер»* [39;61], *«Уперьод! Шнель маршірен!»* [39; 61], *«Гальт! Цюрук! Шніссен!»* [39;63], *«Німець ткнув її автоматом. – Ду – век. Ауфідерзейн, майн лібе... ньєкурйочка. Ну? Варум штеєн?»* [39;65], *«Ду бін майн курьйочка... Майн лібе медхен... Мі будеш дьєлай любофф... Гут геишферт?»* [39; 64], *«Фрау Гальїна, сказав той. – Обет... Яєшен із штик... Унд памьїдор... Унд знайт...Унд кофье»* [39; 70], *«Познайо... мітса? О, я, я! – Ганс Йоахім закивав головою. – Я знайте тот слово... Познайо мітса? О, я... Гер Генік і фройляйн*

Саломея – любофф... Как это? С первой глаз?» [39; 70], «Майн тохтер Марлен» [39;75], «Уперьод! Шнель маршерін!» [39;61].

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У цьому розділі було описано 4 основні лексичні групи, які найбільш часто ми можемо зустріти в обох творах. Це лексичні діалектизми, полонізми, обценна лексика, вульгаризми, історизми та архаїзми. Варто зазначити, що кожна лексико-тематична група досить органічно поєднана в творі та текстово вмотивована. Лексичні діалектизми яскраво зображають тогочасний побут. Як вже зазначалось раніше, ця лексична група не лише дає максимально точно уявлення про побут селян, а й сприяє кращому засвоєнню тексту за рахунок вживання цікавих діалектних зворотів. У наступній тематичній групі полонізмів була спроба охарактеризувати сам термін та причину появи явища на теренах України. У самих текстах найбільшу кількість полонізмів ми можемо зустріти у творі «Століття Якова». Це пояснюється тим, що значна кількість подій відбувається на території Польщі, або за участю носіїв цієї мови. Зустрічаються як літературні слововживання, так і нелітературні розмовні варіанти. У наступній лексичній групі було охарактеризоване поняття «обценної лексики», описано її вживання та значення у літературних текстах. З'ясовано, що вульгаризми надають не лише колоритного забарвлення текстам, а й допомагають описати важкі психологічні ситуації, допомагають проявити весь спектр людських емоцій, що, безперечно, робить твір кращим для сприйняття. У такому разі в читача виникають певні емпатичні настрої, і тоді він починає сприймати ситуацію разом із дійовими особами. У цій же лексичній групі було виокремлено невмотивовані росіянізми. Їх вживають переважно мешканці села, причому слововживання росіянізмів не завжди доцільне, оскільки люди частіше інтерпретували лексеми на власний

розсуд. Зустрічаються суржикові елементи мовлення, коли польська або німецька мова вступає в контакт із українською або російською. Такі моменти можна простежити, до прикладу, в мовленні німецьких солдат, коли вони намагаються ясніше донести свою думку, але не виходить, через нестачу знань та лексичних слововживань. Остання тематична група – історизми та архаїзми. Як уже зазначено у викладі матеріалу, послуговування застарілими лексемами або словоформами свідчить про глибокі знання історії, оскільки часто можна зустріти архаїзми, які невідомі широкому загалу. Таким чином художню літературу можна сприймати також у історичному контексті. У цілому автор демонструє досить цікаву манеру оповіді, мовлення його персонажів «живе», таке, яким точно можуть послуговуватись у побуті.

ВИСНОВКИ

У пропонованій роботі було досліджено лексичні особливості творів Володимира Лиса. У теоретичній частині розглянуто основні праці науковців з лексикології, лексичних особливостей художніх творів, актуалізованих лексичних одиниць, актуалізації на рівні тексту. Зроблений огляд основних праць із лінгвістики тексту.

Основна увага була надана аналізу специфічних лексичних засобів, включаючи архаїзми, діалектні вислови, фразеологізми, термінологічні одиниці та інші маркери лексичної експресивності. Першою досліджуваною лексичною групою були лексичні діалектизми. Їх кількість складе 40 відсотків від загальної кількості досліджуваних одиниць. У цьому творі такі лексеми несуть певне смислове навантаження. Використання автором цих одиниць якнайкраще зображує особливості побутового мовлення людей, надає йому колориту, значно прикрашає та урізноманітнює «полотно твору».

Наступною лексичною групою у пропонованій роботі були полонізми. Їх кількість складала приблизно 30 відсотків від усіх досліджуваних одиниць. Оскільки письменник родом із Волині, а точніше з села Згорани, що розташоване неподалік Польщі, то цілком логічним бачиться використання у текстах полонізмів. Особливо велику кількість запозичень із польської мови має твір «Століття Якова». Як зазначено в роботі, це пояснюється тим, що дія твору відбувалася в часи, коли територія Волині була під домінуючим впливом польської республіки. Польською мовою послуговуються та здебільшого спілкуються не лише поляки, але й українці, що є наслідком чужорідного мовного впливу на регіон.

Третя лексична група – обценна лексика, вульгаризми та невмотивовані росіянізми. У творі обценна лексика є засобом передачі колоритного мовлення місцевого населення. Також така лексика є проявом емоційних змін у свідомості людей і необхідною для зображення певних експресивних подій та ситуацій.

Незважаючи на дотримання мовних норм, головні та другорядні герої твору “говорять” досить просто, але при цьому специфічно, що відбиває реалії тогочасного життя. Інвективна лексика в творі не лише додає колориту, а й змушує звернути на себе увагу незвичністю свого використання. Тут уживається не лише традиційна обценна лексика, а й специфічна регіональна.

Останньою лексичною групою у роботі були історизми та архаїзми. Автор вживає їх для надання тексту художньої забарвленості. Також вживання даної лексики у творі свідчить про глибокі знання автором історії, оскільки подекуди зустрічаються історизми, що навряд чи відомі широкому загалу читачів.

Дослідження лексичних особливостей у творах Володимира Лиса має велике значення для лінгвістичного аналізу тексту та мовознавства в цілому. Воно допоможе виявити стилістичні особливості мови письменника, його «мовний портрет», а також розкрити семантичні нюанси та контекстуальні особливості лексичних одиниць, що сприятиме глибшому розумінню його творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Активні ресурси сучасної української номінації. Ідеографічний словник нової лексики / Клименко Н. Ф. та ін.; за ред. Є. А. Карпіловська. Київ. 2013
2. Бондар О. І. Екологія українського слова: аспекти і проблеми. Мовознавство: Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. Україністів. Відп. ред. В. В. Німчук. Київ: Пульсари, 2002. 420 с. С. 158–163.
3. Булаховський Л. А. Вибрані праці: У 5-ти т. / Л. А. Булаховський Т. 1. Загальне мовознавство. Київ, 1975. 615 с.
4. Виноградов В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва, 1977. 312 с.
5. Вихованець І. Р. Українська мова: енциклопедія НАН України. Інститут мовознавства ім. О. О.Потебні. Київ. 2004. 820 с. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>
6. Вознюк Ю. Способи неосемантизації сучасної української лексики. URL: https://www.ff.upol.cz/fileadmin/users/79/Voznjuk_JULija_SPOSOBI_NEOSEMAN_TIZACII_SUCHASNOI_UKRAINSKOI_LEKSIKI.pdf
7. Волекжаніна. Семантико-стилістичні модифікації застарілої лексики, актуалізованої в сучасній українській періодиці. Лінгвістичні студії: Збірник наукових праць. 2012. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=8074>
8. Гайдученко Г. М. Актуалізація лексичних одиниць української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. 2015. Вип. 22. С. 58–61
9. Гайдученко Г.М. Історизми та архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream> _

10. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я. та ін.; Сучасна українська літературна мова: підручник / За ред. А. П. Грищенка. Вид. 3-тє. допов. Київ. 2002. 439 с.
11. Громик Ю. Лексичні запозичення з польської мови в поліській говірці с. Липне / Ю. Громик // *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszkiewicza (1905–1997).* pod red. F. Czyżewskiego, M. Olejnika, A. Pihan-Kijasowej. Lublin ; Włodawa, 2015. S. 67–72.
12. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1984. 397с.
13. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Клименко Н. Ф. та ін.; Вид. Дім Дмитра Бураго. Київ. 2008. 335 с.
14. Дудик М.П. Активізація – актуалізація – реактивація (лексики) // *Культура слова.* № 62. 2003. С. 30-33.
15. Дяченко Т. І. Лінгвістичний аналіз прози Володимира Лиса. Магістерська робота. Херсон. 2020. 41 с.
16. Енциклопедія сучасної України. Номінація. URL: <https://esu.com.ua/article-73456>
17. Євграфова А. Заголовок як актуалізатор текстової інформації / Алла Євграфова: *Стиль і текст.* 2003. № 4. С. 141–149. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1080>
18. Єльнікова Н. І. Просторічна лексика у системі сучасної української мови. / зб. матеріалів кон-ференції. Т. 11. Харків : ХНУРЕ, 2019. С. 47 - 48.
19. А. П. Загнітко. Актуальні проблеми текстової лінгвістики: закономірності внутрішньотекстової організації. *Український синтаксис: навчально-практичний комплекс. Хрестоматія.* Донецьк, 1999. Режим доступу: <https://litmisto.org.ua/?p=143>

20. Інтерпретація тексту. Робоча тематична програма Херсонського державного університету. Розробник: Заболотська О.О. Херсон. 2018. 65 с.
21. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики. Дис. канд. філол. наук. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2007. 234с.
22. Карпіловська Є. А. Вторинна номінація в сучасній українській мові: тенденції. URL: <https://litmisto.org.ua/?p=8641>
23. Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: Монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
24. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія/ Автор-укладач Юрій Ковалів. Т. 2. Київ: Академія, 2007. 346 с.
25. Ковтунець О. Актуалізація як інноваційний процес у лексико-семантичній системі сучасної української літературної мови // Українська мова. 2016. № 3. С. 93—108. URL: file:///C:/Windows/system32/config/systemprofile/Downloads/Ukrm_2016_3_9.pdf
26. Ковтунець О. С. Актуалізація лексики української літературної мови кінця ХХ – початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра ф.- г. наук :10.02.01. Київ, 2017. 344 с.
27. Ковтунець О. С. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження). Київ, 2010. 9с.
28. Ковтунець О. Явище актуалізації лексики в сучасній українській мові (стан і перспективи дослідження). Лексикографічний бюлетень : Зб. наук. пр. Київ : Ін-т української мови НАН України, 2010. Вип. 19. С. 114- 122. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/73111/11-Kovtunec.pdf?sequence=1>

29. Колоїз Ж. В. Українська неологія: здобутки та перспективи. Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Сер.: Філологія. Мовознавство. 2009. Т. 105. Вип. 92. С. 57–62.
30. Котух Н.В. Мовні засоби актуалізації змісту тексту (на матеріалі новели Олеса Гончара “Завжди солдати”). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка: 2018. С. 131-139.
31. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 423 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kochan_Iryna/Linhvistychnyi_analiz_tekstu.pdf.
32. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ. 2001. 368 с.
33. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. URL: https://books.google.com.ua/books?id=D1NSDwAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=true
34. Левицька І. Основні групи лексичних діалектизмів у романі Володимира Лиса «Соло для Соломії» Студентський вісник 2016. № 40. Тернопіль. С. 166-168.
URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11929/1/Levitska.pdf>
35. Лексика на перетині наукових парадигм: монографія / за ред. Л. Струганець. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2018. 212 с.
36. Лексикологія. URL: <https://esu.com.ua/article-54125>
37. Лексикологія. URL: <https://ukr-lifehacks.ed-era.com/rozdil-2/leksykologita>
38. Лингвистический энциклопедический словарь. 1990. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/>
39. Лис В. С. Соло для Соломії: роман/ Володимир Лис; передм. Т. Прохаська. 2-ге вид. - Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368с.
40. Лис В. С. Століття Якова [Текст]: [роман] / Володимир Лис. Харків: Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2011. 236 с.

41. Лис В.С.: «Українською мовою, можна творити класну літературу!». Інтерв'ю.
URL: <https://wz.lviv.ua/interview/125261-volodymyr-lys-ukrainskoiu-movoju-kholiera-mozhna-tvoryty-klasnu-literaturu>
42. Лисиченко Л. А. Динамічні процеси в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ століття. Л. А. Лисиченко. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць. Харків: ХНПУ, 2009. Вип. 28. С. 100–105.
43. Литовченко І.О. Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд). Дисертація канд. філол. наук: 10.02.01, Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 200 с.
44. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова”. Д. В. Мазурик; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. Львів, 2002. 21 с.
45. Макар О. Діалектизми у романі Володимира Лиса «Століття Якова» О. Макар, І. Б. Ментинська. Українська мова в просторі й часі : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Львів. С. 100-102.
46. Масло О.В., Волкова І.В., Лакєєва В.В. Художня інтерпретація жіночності в романі «Соло для Соломії»
https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/5_2022/part_2/16.pdf
47. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів у мові української художньої літератури. Мовознавство. 2008. № 6. С. 3-12.
48. Матвіяс І. Г. Діалектна основа лексики і фразеології в українській літературній мові. URL: <https://movoznavstvo.org.ua/vsi-nomera-zhurnalu/81-2007-3-travencherven/600-matviias-i-h-dialektna-osnova-leksyky-i-frazeolohii-v-ukrainskii-literaturnii-movi.html>
49. Медведь М. М. Неологічна характеристика лексико-семантичних явищ у сучасній українській видавничо-поліграфічній термінології. Ужгород:

- Електронний репозитарій ДВНЗ «УжНУ», 2012. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1498/>
50. Муромцева О. Про деякі активні процеси в словниковому складі української літературної мови кінця 80–90-х років ХХ ст. Українська мова: з минулого в майбутнє. Київ, 1998. С. 115–116
51. Навальна М.І. Динаміка лексику української періодики початку ХХІ ст. : О. Стишов. Українська мова. 2011. № 4. С. Київ : Інститут української мови, Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2011_4_18
52. Нариси з діалектології української мови: навч. посібник / Ф. Т. . Київ. 1991. 308 с.
53. Німчук В. В. Про сучасну українську тлумачну лексикографію. В. Німчук // Українська мова. 2012. № 3. С. 3-30. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2012_3_3
54. Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови. Мовознавство. 1982. № 4. С. 3–7.
55. Паламарчук Л. С. Українська радянська лексикографія (Питання історії, теорії та практики). Київ: Наукова думка, 1978. 204 с.
56. Підкуймуха Л. Лексичний склад західноукраїнського варіанта літературної мови (на матеріалі художніх текстів львівських письменників першої пол. ХХ ст.): дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 336 с.
57. Поліщук Н. Актуалізація термінної лексики в мові сучасної української преси. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 25-34.
58. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ: Либідь, 1993. 247с.
59. Пулатова Л. Й. Полонізми у мовно-поетичній картині світу Володимира Лиса (на матеріалі роману "Століття Якова") / Л. Й. Пулатова // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія : Філологічна. 2014.

Вип. 48. С. 229-231. Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_48_72.

60. Радієвська Т.В. Дискурсивні аспекти динаміки української мови в контексті активних мовних процесів у слов'янському світі. Мовознавство. № 2- 3, 2013. С.149–162 URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/Radziyevs'ka.%20Dyskursyvni%20aspekty.pdf>
61. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. Київ : Наукова думка, 1988. 236 с.
62. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001849>
63. Сменова Л. В. Актуалізація та пасивізація дієслівної лексики в кінці ХХ – на початку ХХІ століття. Л. В. Сменова, І. Б. Абрамська // Людина, суспільство, комунікативні технології : матеріали ІХ міжнар. наук.-практ. конф. (21–22 жовтня 2021 р.). Харків : ДІСА ПЛЮС, 2021. С. 171-174.
64. Соколовська С. Ф. Засоби актуалізації імпліцитної текстової інформації. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 204–207. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/7738/1/56.pdf>
65. Соловійова Ю.Р. Колишні та сучасні значення слів-історизмів. *International scientific e-journal*. 2020 URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.09.07.html>
66. Стадницька Н. В. Діалектна стилізація у мові сучасної української прози (на матеріалі творів О. Кузів). Магістерська робота. Львів, 2021. 79 с.
67. Стаховська Н.Ф. Зміни у лексико-семантичній структурі української мови. Дніпродзержинський державний технічний університет. URL: http://www.confcontact.com/2015-nauka-v-informatsionnom-prostranstve/fl2_stahovska.htm

68. Стишов Динаміка лексичного складу сучасної української мови. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Біла Церква : «Авторитет», 2019. 198 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/28117/1/Styschov_posybnuk.pdf
69. Стишов О. А. *Тенденції розвитку лексики сучасної української мови (на матеріалі мови мас-медіа)* Лінгвістичні студії: на пошану корифею: Зб. наук. пр. і вітань із нагоди 90-ліття від дня народження доктора філологічних наук, професора , заслуженого діяча науки і техніки України Сергія Івановича Дорошенка. Київ. 2014. с. 55-66.
70. Стишов О.А. Динамічні процеси в лексико-семантичній системі та в словотворі української мови кінця ХХ ст. (на матеріалі мови засобів масової інформації). Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук із спеціальності 10.02.01 українська мова. Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, Київ, 2003 URL: <https://mydisser.com/en/avtoref/view/23289.html>
71. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії ХХ століття. Дис. докт. філол. наук.: 10.02.01. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ. 2002. 427 с.
72. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. / О. П. Бодик, Т. М Рудакова. 2011. 416 с.
73. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: навч. підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. 2010. 270 с.
74. Таран А. А. Роль вторинної номінації в оновленні українського лексику. URL: <https://ling-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2700/2847>
75. Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184089/08-Shevchenko.pdf?sequence>

76. Титаренко О. І. Особливості динаміки лексичної норми в сучасній українській літературній мові. Магістерська робота. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. 2021. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tytarenko_Oleksandr/Osoblyvosti_dynamiky_leksychnoi_normy_v_suchasni_ukrainskii_literaturnii_movi.pdf
77. Тодор О. Г. Явища семантичної трансформації та стилістичної транспозиції в українській мові 90-х рр. XX століття // Наукові записки. – 2003. Т. 22. Ч. 1. С. 13–16.
78. Томіленко Л. Призабуті номінації в сучасній українській мові . Л. Томіленко. Українознавство. 2013. № 3-4. С. 69-71. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2013_3-4_12
79. Тулузакова О.Г. Актуалізація лексики: стан дослідження проблеми. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Філологія. Мовознавство. 2015. Т.255. Вип. 243. С.92–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufm_2015_255_243_19
80. Тулузакова О.Г. Актуалізація лексики західноукраїнського мовно-літературного варіанта (на матеріалі творів представників Станіславського феномену). 2009. 6 с.
81. У вимірах слова. Збірник наукових статей. URL: https://drive.google.com/file/d/1XYvX-XFk7HiFgo_9sw7fkNJHfiYbF4-g/view_
82. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Вид.: АртЕк. Київ. 1998. 335 с.
83. Шутак Л. Вторинна номінація як проблема сучасного теоретичного мовознавства. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/144956958.pdf>

84. Як писали Леся Українка, Улас Самчук, Володимир Лис: волинсько-поліський діалект в художній літературі. URL: <https://suspilne.media/477580-ak-pisali-lesa-ukrainka-ulas-samcuk-volodimir-lis-volinsko-poliskij-dialekt-v-hudoznij-literaturi/>
85. Ярмак В.І. Розвиток українського лексикону в світлі концепцій Л. С. Паламарчука // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. 2012. С. 300–307. URL: <http://www.inmo.org.ua/assets/files/Yarmak.%20Rozv.%20ukr.%20leksykonu.pdf>
86. Яценко Н. О. Термінологічна лексика в засобах масової інформації початку ХХІ ст. Н. О. Яценко. Термінологічний вісник: зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. О. Симоненко. Київ : Ін-т укр. мови 2009. Вип. 8. С. 260–265.
87. Карпіловська Є.А., Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко, В.І. Критська, Т.К. Пуздирева, Ю.В. Романюк Активні ресурси сучасної української номінації Ідеографічний словник нової лексики <http://www.komm.ltd.ua/images/NovaLeksyka.pdf>